จากปราการซาดิ่งญ์สู่กรมทหารที่ 11 : นัยสำคัญทางสงครามของนครไซ่ง่อนสมัยฝรั่งเศส[1]

กาญจนพงศ์ รินสินธุ์ และ ทวีศักดิ์ เผือกสม*

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ประเทศไทย

From Gia-Dinh Fortress to the 11th Regiment: Military Significance of French Saigon

Kanjanapong Rinsin* and Davisakd Puaksom

Faculty of Social Sciences, Naresuan University, Thailand

Article Info

Research Article

Article History:
Received 15 March 2023
Revised 4 May 2023
Accepted 24 May 2023

คำสำคัญ

นครไซ่ง่อน
เมืองการค้า
เมืองสงคราม
เมืองอาณานิคม

Keywords:

Saigon
Economic City
Military City
Colonial City

* Corresponding author
E-mail address:
kanjanapong.rinsin@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้มุ่งศึกษาพัฒนาการของนครไซ่ง่อน มหานครการค้าแห่งสำคัญของเวียดนาม นับตั้งแต่เมื่อฝรั่งเศสบุกเข้าทลายป้อมปราการประจำเมืองใน ค.ศ. 1859 จนถึงคราวที่ระบอบอาณานิคมของฝรั่งเศสโรยราลงด้วยไฟสงครามโลกครั้งที่ 2 ในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1940 โดยชี้ให้เห็นว่าแม้งานวิชาการหลายชิ้นจะให้คำอธิบายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของนครไซ่ง่อนว่า เมืองดังกล่าวมีพัฒนาการของการเป็นเมืองเศรษฐกิจมาอย่างยาวนานตั้งแต่สมัยก่อนอาณานิคมจวบจนถึงปัจจุบัน แต่ข้อเสนอเหล่านั้นอาจเพียงแค่อ้างอิงตัวเองเข้ากับความสำเร็จทางเศรษฐกิจของเวียดนามหลัง ค.ศ. 1986 เป็นต้นมา โดยมิได้แสดงให้เห็นว่าพัฒนาการทางกายภาพของนครไซ่ง่อนในช่วงอาณานิคมฝรั่งเศสนั้นสัมพันธ์อย่างไรต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจ อีกทั้งในช่วงดังกล่าวมหานครไซ่ง่อนยังเติบโตในรูปแบบของเมืองการทหาร ซึ่งไม่เพียงขัดแย้งต่อความใฝ่ฝันและแผนการของเจ้าอาณานิคม อีกทั้งไม่เพียงค้านต่อประวัติศาสตร์นิพนธ์ของทั้งฝ่ายคอมมิวนิสต์และฝ่ายต่อต้านคอมมิวนิสต์ หากแต่ยังสอดคล้องกับพัฒนาการสมัยจารีตของนครไซ่ง่อนที่เมืองแห่งนี้เป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญด้านการทหารมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 12

[1] บทความฉบับนี้ปรับปรุงจากส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตเรื่อง “จากเมืองไพรถึงนครไซ่ง่อน: ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเวียดนามใต้จากทัศนียภาพปากน้ำโขง”

Abstract

This article aims to inquire about the development of Saigon, a prime metropolis of Vietnam's trade, from the initial moment when the French devastated the city's fortification in 1859 to the 1940s when French Indochina was dying amid the blaze of WWII. While a number of papers has proposed that Saigon has had a long development as an economic hub since the pre-colonial era until now, this view apparently relied on Vietnam's economic success since 1986 while not demonstrating a clear relationship between the physical development of French Saigon and its economic growth. However, Saigon had contrarily grown in the military's strategic direction that not only contradicted the French dream as well as significantly differing from the historiographies of both the communists and the anti-communist but also echoed its long trend of military development as the major strategic point since the 12th century.

1. บทนำ

นครไซ่ง่อน (Thành phố Sài Gòn) หรือในชื่อทางการที่เพิ่งตั้งคือ นครโฮจิมินห์ (Thành phố Hồ Chí Minh) นั้น นับเป็นหนึ่งในบรรดาเมืองที่โดดเด่นที่สุดในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ณ เวลานี้ เพราะภายใต้ชื่อเสียงด้านการเติบโตทางเศรษฐกิจของเวียดนามที่กำลังขจรขจายไปทั่วทุกมุมโลกนั้น เมืองแห่งนี้คือหัวใจสำคัญที่โอบรับมหาชนอันล้นหลามและผลิตมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (GDP) ให้แก่เวียดนามในสัดส่วนถึงร้อยละ 15.9 ซึ่งมากที่สุดเมื่อเทียบกับเมืองอื่น ๆ ในประเทศเดียวกัน[2]

ด้วยเงื่อนไขเช่นนี้ เสน่ห์อันเป็นเอกลักษณ์ของนครไซ่ง่อนในปัจจุบันจึงย่อมหนีไม่พ้นความเจริญทางเศรษฐกิจ ถึงขนาดที่แม้ดิฟเวีย เลอดุกค์ (Divya Leducq) และเฮลกา-เจน สการ์เวล (Helga-Jane Scarwel) จะออกปากชื่นชมกรุงฮานอยอันเป็นเมืองหลวงของเวียดนามและเป็นเมืองคู่ตรงข้ามของนครไซ่ง่อนอยู่ใน “The New Hanoi: Opportunities and Challenges for Future Urban Development” ว่าเป็นศูนย์กลางทางการเมือง และมีพัฒนาการทางเศรษฐกิจที่น่าสนใจ กระนั้น ทั้งคู่ก็ยังยอมรับว่าในทางเศรษฐกิจนั้น กรุงฮานอยยังคงตามหลังนครไซ่ง่อนอยู่หนึ่งก้าว[3]

ในมิติของประวัติศาสตร์นิพนธ์ ภาพแทนของการเป็นมหานครแห่งเศรษฐกิจการค้าได้ถูกหยิบยกมาอธิบายว่าสัมพันธ์กับพัฒนาการของนครไซ่ง่อน โดยกรณีที่ชัดเจนที่สุดคือ เหงีย เอ็ม. หวอ (Nghia M. Vo) ผู้ซึ่งได้สรุปลักษณะเฉพาะตัวของนครไซ่ง่อนไว้ใน Saigon: A History ว่าเป็นเมืองแห่ง “การขบถและจิตวิญญาณเสรี” ที่ “วางอยู่บนการปรับตัวสู่ภาวะสมัยใหม่และการลงทุนค้าขาย”[4] ทั้งนี้ เหงียมองว่าประวัติศาสตร์นครไซ่ง่อนนั้นถูกขับเคลื่อนโดยวัฒนธรรมของชาวเวียดนามตอนใต้ซึ่งโดดเด่นในแง่ของวิธีคิดที่ยืดหยุ่นสูง ชอบการค้าขาย และไม่ชอบความเปลี่ยนแปลงแบบแตกหักรุนแรงเช่นการปฏิวัติ

ทั้งนี้ แม้คำอธิบายนครไซ่ง่อนของเหงียจะมีแนวโน้มต่อต้านคอมมิวนิสต์ แต่คำอธิบายของเขาก็สอดคล้องไปกับบรรดางานวิชาการของปัญญาชนพรรคคอมมิวนิสต์ในเวียดนามช่วงการปฏิรูปเศรษฐกิจเมื่อ ค.ศ. 1986 ที่มีคำอธิบายร่วมกันว่า ผู้คนในเวียดนามตอนใต้นั้นมี

---

[2] “The World Bank in Vietna,” The World Bank, accessed March 10, 2023. https://www.worldbank.org/en/country/vietnam/overview; Nguyen Thi Canh and Quoc Tuan, “Ho Chi Minh City Economy in Relation to the Vietnamese Economy and Factors Affecting Ho Chi Minh City Economic Growth,” *Science and Technology Development Journal* 17, Q 3 (2014): 26-44.; Joseph Buttinger et al., “Vietnam.” Britannica, accessed October 22, 2020, https://www.britannica.com/place/Vietnam; Nguyen Minh-Ngoc, “GDP contribution Vietnam 2021, by province,” Statista, accessed February 1, 2023, https://www.statista.com/statistics/1326834/vietnam-gdp-contribution-by-province/.

[3] Divya Leducq and Helga-Jane Scarwel, “The New Hanoi: Opportunities and Challenges for Future Urban Development,” *Cities* 72 (February 2018): 70-81.

[4] Nghia M. Vo, *Saigon: A History* (Jefferson: McFarland & Company, 2011), 4, 97, 260, 262.

วัฒนธรรมที่เข้ากันได้ง่ายกับภาวะสมัยใหม่และการค้าขาย เพียงแต่ในขณะนั้น กลุ่มงานวิชาการดังกล่าวต่างก็ทุ่มเถียงว่า วัฒนธรรมเฉพาะตัวในเวียดนามตอนใต้ที่พวกเขากำลังอภิปรายกันนั้นเกิดจากประสบการณ์สมัยจารีต อิทธิพลของระบอบอาณานิคมฝรั่งเศส หรือบารมีของสหรัฐกันแน่[5]

ยิ่งไปกว่านั้น แม้จะศึกษาประวัติศาสตร์นครไซ่ง่อนเป็นการเฉพาะมากกว่าที่จะศึกษานครไซ่ง่อนในฐานะส่วนหนึ่งของพื้นที่ภาคใต้ดังเช่นปัญญาชนพรรคคอมมิวนิสต์ข้างต้นกระนั้น เหงียก็มิได้อภิปรายถึงการกำเนิดของภาวะสมัยใหม่ของนครไซ่ง่อนอย่างละเอียดและเป็นเอกเทศแต่อย่างใด เพราะในส่วนที่เขาอธิบายถึงรูปลักษณ์ของภาวะสมัยใหม่ของเมืองดังกล่าวนั้น เหงียก็เพียงแต่หยิบยกสิ่งก่อสร้างและปัญญาชนสมัยใหม่ภายในเมืองมาฉายให้เห็นว่านครไซ่ง่อนสมัยใหม่มีลักษณะทางกายภาพอย่างไร โดยที่เขามิได้ตระหนักเสียด้วยซ้ำว่าชุดคำอธิบายกึ่งสรรเสริญให้นครไซ่ง่อนเป็นดุจดั่งสรวงสวรรค์ของการค้านั้นมิได้เป็นคำอธิบายของเมืองดังกล่าวโดยธรรมชาติ หากแต่ผุดพรายขึ้นมาในเวียดนามช่วงคริสต์ทศวรรษ 1980 ขณะที่รัฐบาลคอมมิวนิสต์กำลังดิ้นรนปรับตัวเข้าสู่เศรษฐกิจแบบตลาด ด้วยภาวะดังกล่าวอดีตเมืองหลวงที่ใกล้ชิดกับโลกทุนนิยมมากที่สุดในเวียดนามจึงถูกยกมาเขียนให้สอดคล้องกับประวัติศาสตร์ทางนโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาล[6] จนน่ากังขาว่า การที่เหงียเฉลียวใจต่อคำอธิบายว่า นครไซ่ง่อนเป็นเมืองเศรษฐกิจโดยธรรมชาติอาจไม่ได้เป็นธรรมชาติจริง ๆ นั้นจะทำให้เขาพิจารณาลักษณะทางกายภาพของนครไซ่ง่อนสมัยใหม่อย่างไม่รอบด้าน และทำได้เพียงบรรยายรูปโฉมของเมืองดังกล่าวบางส่วนเท่านั้น

ในอีกด้านหนึ่ง แม้ฟิลิป เทย์เลอร์ (Philip Taylor) ได้อธิบายไว้ใน Fragments of the Present: Searching for Modernity in Vietnam's South ว่า มุมมองที่ชาวเวียดนามใต้พินิจนครไซ่ง่อนนั้นมีอยู่อย่างหลากหลาย กล่าวเฉพาะประเด็นว่าด้วยการย่างเข้าสู่ภาวะสมัยใหม่

---

[5] Nghia, *Saigon*, 193, 257-258; Philip Taylor, *Fragments of the Present: Searching for Modernity in Vietnam's South* (Honolulu: University of Hawai'I Press, 2001), 76-118; โปรดดูเพิ่มเติมว่าด้วยการสร้างความรู้เกี่ยวกับพื้นที่ตอนใต้ของเวียดนามใน Nguyễn Công Bình, "Một Số Đặc điểm Xuất phát Của Miền Nam Đi Lên Chủ nghĩa Xã Hội," in *Miền Nam Trong Sự Nghiệp Đổi Mới*, ed. Nguyễn Quang Vinh et al., (Tp. Hồ Chí Minh: Nhà Xuất bản Khoa học Xã hội, 1990), 21-34; Nguyễn Khắc Viện, "From One Delta to Another," in *Southern Vietnam 1975-1985*, ed. Nguyễn Khắc Viện, (Hanoi: Foreign Languages Publishing House, 1977), 279-325; Nguyễn Khắc Viện, "The Mekong Delta: Socio-Historical Survey," in *Southern Vietnam 1975-1985*, ed. Nguyễn Khắc Viện, (Hanoi: Foreign Languages Publishing House, 1983), 338-361; Huỳnh Lứa, "Công cuộc Khai phá Vùng Đồng Nai-Gia Định trong Thế kỷ 17-18," in *Một số Vấn đề Khoa học Xã hội về Đồng bằng song Cửu Long*, ed. Nguyễn Khánh Toan et al., (Hanoi: Viện Khoa học Xã hội, 1982), 85-94; Sơn Nam, *Cá tính Miền Nam* (Tp. Hồ Chí Minh: Nhà Xuất bản Văn hòa, 1992); Trần Văn Giàu, "Mấy Đặc tính của Nông dân Đồng bằng Sông Cửu Long-Đồng Nai," in *Một số Vấn Đề Khoa Học Xã Hội về Đồng bằng Sông Cửu Long*, ed. Nguyễn Khánh Toan et al., (Hanoi: Viện Khoa học Xã hội, 1982), 197-206.

[6] Taylor, *Fragments of the Present*, 89-118.

ของเมืองดังกล่าว คำตอบก็ปรากฏตั้งแต่เมื่อครั้งเมืองแห่งนี้เป็นส่วนหนึ่งของการค้ายุคโบราณ ณ ปากแม่น้ำโขง ไปจนถึงเมื่อครั้งกลายเป็นเมืองท่าใต้อำนาจจักรวรรดิฝรั่งเศสในช่วงปลายคริสต์ศวรรษที่ 19 หรือเมื่อเถลิงขึ้นเป็นมหานครแห่งรัฐเอกราชในยุคสงครามเย็น หรือกระทั่งเมื่อเป็นมหานครแห่งการปลดแอกชาติใน ค.ศ. 1975[7] กระนั้น ด้วยเหตุที่เทย์เลอร์มุ่งศึกษาภาวะสมัยใหม่ในพื้นที่ชนบทของเวียดนามตอนใต้เช่นชุมชนหวิงญ์กีม (Vĩnh Kim) จังหวัดเตียนซาง (Tiên Giang) เป็นการเฉพาะมากกว่าที่จะศึกษาเจาะลึกถึงความหมายอันหลากหลายของนครไซ่ง่อน รายละเอียดข้างต้นเกี่ยวกับเมืองดังกล่าวจึงถูกละไว้แต่เพียงเท่านี้และมิได้มีการอภิปรายอย่างลึกซึ้งใด ๆ ต่อไป

ทั้งนี้ เทย์เลอร์ก็ได้แง้มให้เห็นว่า เมืองคือโครงสร้างที่โอบอุ้มทั้งสิ่งก่อสร้างและผู้คน แต่ในอีกด้านหนึ่ง ผู้คนซึ่งสร้างเมือง อาศัยอยู่ในเมือง หรือกระทำทั้งสองอย่างนั้นก็ย่อมมอง ให้ และรับความหมายต่อจากสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ภายในเมืองและตัวเมืองในภาพรวมอีกด้วย[8] การศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองจึงจำเป็นต้องพิจารณาทั้งองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม จนอาจจำเป็นต้องหาทางก้าวให้พ้นทั้งเหงียและเทย์เลอร์เพื่อค้นหาคำอธิบายอันมีเหตุผลน่ารับฟังแก่นครไซ่ง่อนสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม ด้วยพื้นที่ของบทความอันจำกัด การถกเถียงกับคำอธิบายของเหงียจึงไม่อาจดำเนินไปในประเด็นรูปธรรมและนามธรรมควบคู่กันได้ การถกเถียงดังกล่าวจึงอาจจำกัดอยู่เพียงแค่ลักษณะทางกายภาพของนครไซ่ง่อน เพียงแต่การศึกษาครั้งนี้แตกต่างจากฉบับของเหงียตรงที่เมืองดังกล่าวจะไม่ถูกจำกัดอยู่ภายใต้นิยามของเมืองเศรษฐกิจโดยปราศจากการตั้งคำถาม นิยามของนครไซ่ง่อนจะยังคงถูกละไว้บนความเป็นไปได้หลายแบบจนกว่าลักษณะทางกายภาพของนครไซ่ง่อนที่ถูกศึกษาจากมุมสูง (bird's eye view) ในฐานะโครงสร้างชุดหนึ่งภายใต้เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์อันจำเพาะผ่านเอกสารประเภทแผนที่จะเผยให้เห็นว่า เบื้องหลังของนครไซ่ง่อนที่ถูกภาวะสมัยใหม่ถักทอออกมาเป็นรูปธรรมนั้นแฝงไว้ซึ่งลักษณะเชิงนามธรรม ความหมาย และระเบียบแบบใด

ส่วนบรรดางานวิชาการในโลกภาษาไทยที่พยายามถกเถียงถึงภาวะสมัยใหม่ในนครไซ่ง่อนนั้น ผู้เขียนพบว่ายังไม่มีปรากฏให้เห็น โดยงานวิชาการชิ้นเดียวที่พอจะนำมาเป็นกรณีเทียบเคียงได้คือ "การกลายเป็นสังคมเมืองสมัยใหม่ของฮานอย เมืองอาณานิคมฝรั่งเศส ค.ศ. 1897-1907" ของมิตต ทรัพย์ผุด สรพจน์ เสวนคุณากร และสุทธิพงศ์ เพิ่มพูน ที่เสนอว่ากรุงฮานอยได้เปลี่ยนผ่านเข้าสู่การเป็นเมืองสมัยใหม่ในช่วง ค.ศ. 1897-1907 โดยปรากฏการณ์

[7] Ibid., 92, 95, 97, 107.

[8] ดูเพิ่มเติมในประเด็นว่าด้วยการให้ความหมายแก่โลกรอบตัวของมนุษย์ผ่านภาษาใน Stuart Hall, ed., *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices* (London: Sage Publications in association with the Open University, 1997).

ดังกล่าวเป็นผลจากมหาอำนาจเจ้าอาณานิคมคือฝรั่งเศสนั้นต้องการยกระดับดินแดนของตนทั้งในยุโรปและโพ้นทะเลให้มีความทันสมัย โดยมิตตและคณะมิได้นิยามหรือตั้งคำถามกับความหมายของการเป็นเมืองสมัยใหม่หรือเมืองภายใต้ภาวะสมัยใหม่อย่างชัดเจนแต่อย่างใด พวกเขาจึงเพียงแต่กล่าวถึงเทคโนโลยี การจัดระเบียบ และความทันสมัยราวกับว่าสามสิ่งนี้คือองค์ประกอบสำคัญของเมืองอาณานิคมสมัยใหม่[9]

แม้กรณีศึกษาภาวะสมัยใหม่ของกรุงฮานอยจะไม่สามารถนำมาทาบทับพัฒนาการของนครไซ่ง่อนได้อย่างสมบูรณ์[10] กระนั้น การอธิบายประวัติศาสตร์เมืองของนครไซ่ง่อนในฐานะคุณูปการของระบอบอาณานิคมเช่นนี้ก็เคยมีให้เห็นบ้างแล้วในโลกวิชาการภาษาอังกฤษ โดยเฉพาะใน *Saigon: A History* ของเหงียเอง เพราะแม้เขาจะมิได้กล่าวอย่างชัดเจนว่านครไซ่ง่อนเข้าสู่ภาวะสมัยใหม่ด้วยคุณูปการของฝรั่งเศสเช่นที่มิตตและคณะกล่าวถึงกรุงฮานอย ทว่าการอธิบายประวัติศาสตร์นครไซ่ง่อนสมัยใหม่ของเหงียก็เอาแต่สนใจสิ่งก่อสร้าง ปัญญาชนในเมือง รวมถึงลักษณะของการเป็นเมืองเศรษฐกิจที่เขาแทบไม่ปล่อยให้หลุดออกจากพัฒนาการของเมืองได้เลยแม้สักเสี้ยววินาที จนทำให้ฝรั่งเศสในฐานะผู้อำนวยการสร้างอาคารสถานที่ต่าง ๆ ของเมืองครองตำแหน่งองค์ประธานสูงสุดในประวัติศาสตร์ของเมืองดังกล่าวอย่างเต็มที่ ส่วนปัญญาชนในเมืองก็ถูกอธิบายว่าเป็นเพียงผลผลิตของ “ความเจริญ” ของระบอบอาณานิคมเท่านั้น[11]

ทั้งนี้ งานที่มองเมืองอาณานิคมในฐานะส่วนขยายของภาวะสมัยใหม่ที่แผ่กิ่งก้านใบจากยุโรปนั้นยังรวมถึง “สิงคโปร์เมืองแห่งการค้า เมืองท่าแรงงาน: การศึกษาว่าด้วยแรงงานและการค้าของเจ้าอาณานิคมอังกฤษระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19-20” “มะละแหม่ง: เมืองท่าการค้าและศูนย์กลางการปกครองอาณานิคมของอังกฤษในพม่า ระหว่าง ค.ศ. 1826-1852” และ “ย่างกุ้ง: เมืองท่าการค้าและศูนย์กลางการปกครองอาณานิคมของอังกฤษในพม่า ระหว่าง ค.ศ. 1852-1948” ของชัยวัฒน์ ปะสุนะ ที่มองว่าสิงคโปร์ มะละแหม่ง และย่างกุ้ง คือสิ่งที่ถูกพัฒนาขึ้นโดยจักรวรรดิอังกฤษเหนือแผ่นดินเอเชียตะวันออกเฉียงใต้[12] ด้วยอิทธิพลและความนิยมของ

---

[9] มิตต ทรัพย์ผุด, สรพจน์ เสวนคุณากร และสุทธิพงศ์ เพิ่มพูน, “การกลายเป็นสังคมเมืองสมัยใหม่ของฮานอย เมืองอาณานิคมฝรั่งเศส ค.ศ. 1897-1907,” *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี* 13, ฉ.1 (มกราคม-มิถุนายน 2560): 99-134.

[10] ดูเพิ่มเติมในประเด็นการเข้าสู่ภาวะอาณานิคมและภาวะสมัยใหม่ที่ไม่พร้อมเพรียงกันของพื้นที่แต่ละส่วนของสหภาพอินโดจีนใน Peter Zinoman, *The Colonial Bastille: A History of Imprisonment in Vietnam, 1862-1940* (Berkeley: University of California Press, 2001).

[11] Nghia, *Saigon*, 75-109.

[12] ชัยวัฒน์ ปะสุนะ, “สิงคโปร์เมืองแห่งการค้า เมืองท่าแรงงาน: การศึกษาว่าด้วยแรงงานและการค้าของเจ้าอาณานิคมอังกฤษระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19-20,” *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา* 29, ฉ.3 (กันยายน - ธันวาคม 2564): 183-212; ชัยวัฒน์ ปะสุนะ, “มะละแหม่ง: เมืองท่าการค้าและศูนย์กลางการปกครองอาณานิคมของอังกฤษในพม่า ระหว่าง ค.ศ. 1826-1852,” *วารสารวิชาการโรงเรียนนายเรือด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศึกษาศาสตร์* 9, ฉ.1 (มกราคม - ธันวาคม 2565): 39-54; ชัยวัฒน์ ปะสุนะ, “ย่างกุ้ง: เมืองท่าการค้าและศูนย์กลางการปกครองอาณานิคมของอังกฤษในพม่า ระหว่าง ค.ศ. 1852-1948,” *วารสารศิลปศาสตร์ มทร.ธัญบุรี* 3, ฉ.2 (มกราคม - ธันวาคม 2565): 1-15.

ฐานคิดที่มองภาวะสมัยใหม่ของเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่าเป็นสิ่งที่ถูกนำเข้ามาโดยเจ้าอาณานิคม ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจว่า แม้แต่เหงียผู้ซึ่งมุ่งมั่นที่จะสร้างความเป็นเอกเทศให้แก่ประวัติศาสตร์ของนครไซ่ง่อนจะปล่อยเมืองดังกล่าวให้หล่นไปอยู่ในมือของเจ้าอาณานิคม ไม่ว่าจะด้วยความตั้งใจหรือกิริยาอันพลั้งเผลอก็ตาม

อย่างไรก็ตาม งานศึกษาอดีตเมืองอาณานิคมอย่างวิพากษ์จำนวนหนึ่งก็แย้งให้เห็นว่า พัฒนาการของเมืองรูปแบบดังกล่าวมิได้เป็นไปอย่างมีเอกภาพและราบรื่นทว่ากลับเต็มไปด้วยความลำบากและความขัดแย้ง ทั้งในระดับรูปธรรมและนามธรรม อาทิ “บาเกียว สุนทรียะเมือง และสำนึกอาณานิคมในฟิลิปปินส์” ของนฤมล กล้าทุกวัน โดยเธอได้อธิบายว่า บาเกียวนั้นมิได้เป็นเพียงเมืองที่ถูกปลูกสร้างโดยอดีตเจ้าอาณานิคมเช่นสหรัฐอเมริกาแต่เพียงอย่างเดียว แต่เมืองดังกล่าวยังเป็นเครื่องหมายที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจทางมโนสำนึกของสหรัฐในฐานะ “ผู้พัฒนา” ที่ยังคงหลงเหลือเป็นมรดกเหนือแผ่นดินฟิลิปปินส์ เพราะแม้สังคมฟิลิปปินส์จะพยายามปลดเปลื้องตนเองออกจากภาวะอาณานิคมผ่านวิธีการต่าง ๆ อาทิ การชำระประวัติศาสตร์ แต่มักจะมีเพียงสเปนเท่านั้นที่ตกเป็นเป้าการวิพากษ์วิจารณ์เสียส่วนใหญ่ ในขณะที่สหรัฐนั้นกลับยังคงดำรงสถานะผู้พัฒนาฟิลิปปินส์ต่อไป ทั้งนี้ ความนิยมที่ชาวฟิลิปปินส์มีต่อเมืองบาเกียวก็เป็นหลักฐานที่ยิ่งตอกย้ำคุณูปการของอดีตเจ้าอาณานิคมรายหลังในสายตาของพวกเขา รวมถึงยังยืนยันถึงความชื่นชมของชาวฟิลิปินส์ส่วนหนึ่งที่มีต่อบทบาทการพัฒนาโดยสหรัฐในประวัติศาสตร์ของตน[13]

หากพิจารณาเมืองอาณานิคมตามแบบอย่างของนฤมล ก็จะเป็นได้ว่า เมืองคืออำนาจแบบนามธรรมที่ถูกสถาปนาขึ้นเป็นวัตถุกายภาพโดยมหาอำนาจภายนอกเหนือดินแดนโพ้นทะเล ทั้งนี้ การศึกษาเมืองอาณานิคมในฐานะวัตถุและพื้นที่ที่สัมพันธ์กับความหมายและอำนาจนั้นก็ปรากฏให้เห็นในวงวิชาการภาษาอังกฤษอย่างช้าที่สุดตั้งแต่ปลายคริสต์ทศวรรษ 1980 เช่น *Bali: A Paradise Created* (1989) ของเอเดรียน วิกเกอส์ (Adrian Vickers) *Colonising Egypt* (1991) ของทิโมธี มิตเชลล์ (Timothy Mitchell) และ *Engineers of Happy Land: Technology and Nationalism in a Colony* (2002) ของรูดอล์ฟ มราเซ็ก (Rudolf Mrázek) เป็นต้น โดยงานเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นว่า เมืองสมัยใหม่มิได้เป็นเพียงสิ่งปลูกสร้างที่ผุดขึ้นเมื่อเจ้าอาณานิคมสถาปนาอำนาจของตนเหนือดินแดนโพ้นทะเล หากแต่ยังเป็นดั่งรูปลักษณ์ทางกายภาพของตัวภาวะสมัยใหม่ ความคิด ความรู้ และระเบียบเองที่คอยแฝงฝังอยู่ในสภาพแวดล้อมรอบตัว

[13] นฤมล กล้าทุกวัน, “บาเกียว สุนทรียะเมือง และสำนึกอาณานิคมในฟิลิปปินส์,” *วารสารประวัติศาสตร์ ธรรมศาสตร์* 9, ฉ.1 (มกราคม - มิถุนายน 2565): 31-62.

ชาวอาณานิคมเพื่อคอยควบคุมพวกเขาและดินแดนอาณานิคมให้สยบอยู่ใต้อำนาจของจักรวรรดิ[14]

อย่างไรก็ตาม ภาวะสมัยใหม่ในรูปเมืองอาณานิคมนั้นก็หาได้พยุงเจ้าอาณานิคมให้อยู่ในตำแหน่งองค์ประธานของประวัติศาสตร์อย่างมั่นคงตลอดไปได้ไม่ เพราะในบทความของนฤมลข้างต้นก็แสดงให้เห็นว่า ชาวฟิลิปปินส์ในปัจจุบันโดยเฉพาะชาวบาเกียวเองนั้นได้เลือกที่จะมองข้ามปัญหาประวัติศาสตร์ในสมัยที่อยู่ใต้อำนาจสหรัฐ โดยในด้านหนึ่งพวกเขาก็มองว่าช่วงเวลาดังกล่าวคือยุคทองของเมือง ในขณะเดียวกันพวกเขาก็เกาะเกี่ยวไปกับกระแสการต่อต้านมรดกอาณานิคมด้วยการอธิบายว่า เมืองแห่งนี้คือเมืองที่เจ้าอาณานิคมสเปนไม่สามารถพิชิตได้[15]

นอกจากนี้ ลักษณะที่อำนาจของเมืองอาณานิคมไม่อาจควบคุมสำนึกของชาวพื้นเมืองได้อย่างสมบูรณ์นั้นยังปรากฏใน *Engineers of Happy Land* เช่นกัน กล่าวคือ ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ชาวพื้นเมืองในเกาะชวาได้รับเอาวิถีชีวิตแบบใหม่อันเกิดจากเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่ดัตช์สถาปนาไว้ในเมืองอาณานิคม แต่ในขณะเดียวกัน ความเหลื่อมล้ำต่ำสูงทางเชื้อชาติก็นำไปสู่การแบ่งแยกสิทธิและจำกัดการเข้าถึงเทคโนโลยีภายในเมืองอย่างไม่เท่าเทียมกันระหว่างชาวตะวันตกกับชาวพื้นเมือง จนคนกลุ่มหลังรู้สึกแปลกแยกจากจากคนกลุ่มแรกและก่อเกิดเป็นสำนึกต่อต้านอาณานิคมในหมู่ชาวพื้นเมืองไปในที่สุด[16]

โดยภาวะที่ชาวพื้นเมือง “ยืมหอก” สนองคืนเจ้าอาณานิคมนั้นยังปรากฏใน *The Colonial Bastille: A History of Imprisonment in Vietnam, 1862-1940* ของปีเตอร์ ซิโน-แมน (Peter Zinoman) ที่เสนอว่าในช่วง ค.ศ. 1862-1940 นั้น คุกอาณานิคมของสหภาพอินโดจีนแท้จริงกลับเป็นอู่ชั้นดีที่คอยบ่มเพาะสำนึกชาตินิยมเวียดนาม[17] อีกทั้งอำนาจอาณานิคมยังมีคุณสมบัติอันย้อนแย้งประการหนึ่ง คือ หากอำนาจดังกล่าวได้สถาปนาภาวะสมัยใหม่ขึ้นในต่างแดนเมื่อใด เจ้าอาณานิคมก็มักจะต้องพบกับความยุ่งยากในการสถาปนาอำนาจของตนหรือไม่ก็ถูกภัยคุกคามอันเกิดจากอำนาจดังกล่าวย้อนเข้าหาตัว เช่นนั้นแล้ว ความยุ่งยากและภัยคุกคามที่เจ้าอาณานิคมต้องเผชิญจากเมืองอาณานิคมทั้ง ๆ ที่โดยเริ่มแรกนั้นพวกเขาสถาปนาเมืองดังกล่าวเพื่อควบคุมชนพื้นเมืองนั้นจึงแสดงให้เห็นถึงการเป็นองค์ประธานและความเป็นเอกเทศของเมืองสมัยใหม่ในระดับหนึ่ง อย่างน้อยที่สุด เมืองอาณานิคมก็หาได้เป็นเพียงคุณูปการของผู้รุกรานต่างด้าวไม่

[14] Adrian Vickers, *Bali: A Paradise Created. Second Edition* (Tokyo: Tuttle Publishing, 2012); Timothy Mitchell, *Colonising Egypt* (Berkeley: University of California Press, 1991); Rudolf Mrázek, *Engineers of Happy Land: Technology and Nationalism in a Colony* (Oxford: Princeton University Press, 2002).

[15] นฤมล, “บาเกียว สุนทรียะเมือง และสำนึกอาณานิคมในฟิลิปปินส์,” 57-58.

[16] Mrázek, *Engineers of Happy Land*.

[17] Zinoman, *The Colonial Bastille*.

กระนั้น แม้จะปรากฏว่ามีวิธีการอันลึกซึ้งและซับซ้อนในการศึกษาเมืองอาณานิคม ทว่ากลับน่าเสียดายอย่างยิ่งที่แม้แต่ในโลกวิชาการภาษาอังกฤษก็ยังไม่มีการศึกษานครไซ่ง่อนด้วยวิธีการดังกล่าว โดยแม้ว่าจะมีความพยายามศึกษาภาวะสมัยใหม่ ภาวะอาณานิคม อำนาจทางความคิด และช่วงชั้นทางสังคมในเมืองดังกล่าวสมัยอาณานิคมฝรั่งเศส เช่น *The Birth of Vietnamese Political Journalism, Saigon 1916-1930* (2012) ของฟิลิปป์ เอ็ม. เอฟ. เพย์แคม (Philippe M. F. Peycam) และ *Down and Out in Saigon: Stories of the Poor in a Colonial City* (2019) เฮย์ดัน เชอร์รี่ (Haydon Cherry) กระนั้น งานเหล่านี้มุ่งพิจารณาพื้นที่สาธารณะและผู้คนที่อยู่ภายในเมืองมากกว่าที่จะศึกษาการก่อรูปเชิงกายภาพของนครไซ่ง่อนเพื่อมองหาลักษณะเชิงนามธรรมที่แฝงอยู่เบื้องหลัง[18]

ฉะนี้แล้ว คำถามที่ว่าภาวะสมัยใหม่ในสมัยอาณานิคมสัมพันธ์กับการกำเนิดและพัฒนาการของนครไซ่ง่อนอย่างไรนั้นจึงยังคงสำคัญ เพราะไม่เพียงคำถามดังกล่าวจะเปิดเผยให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างภาวะสมัยใหม่ อำนาจอาณานิคม และเมืองที่เกี่ยวโยงกัน หากแต่ยังทำให้เห็นลักษณะและบทบาทของพื้นที่นครไซ่ง่อนรวมถึงภาวะสมัยใหม่ของเมืองดังกล่าวที่คอยปั่นป่วนระเบียบและแผนการของฝรั่งเศส ทั้งนี้ แม้บทความฉบับนี้จะศึกษานครไซ่ง่อนสมัยอาณานิคมฝรั่งเศสโดยย้อนทวนจากลักษณะทางกายภาพไปสู่ลักษณะเชิงนามธรรม กระนั้น ข้อค้นพบจากวิธีการเช่นนี้ก็ยังนำไปสู่การอธิบายประวัติศาสตร์ของนครไซ่ง่อนสมัยใหม่อย่างเป็นเอกเทศ ไม่ติดหล่มอาณานิคมเหมือนที่เหงียเคยประสบมา

ในส่วนของการดำเนินการวิจัยนั้น ผู้เขียนใช้วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ โดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารประเภทหนังสือพิมพ์ สิ่งพิมพ์โดยรัฐ บันทึกการเดินทาง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือแผนที่ของนครไซ่ง่อนที่ถูกผลิตในสมัยอาณานิคมฝรั่งเศส หลักฐานเหล่านี้ส่วนใหญ่สามารถสืบค้นได้จากฐานข้อมูลดิจิทัลกัลลิกา (Gallica) ซึ่งเป็นฐานข้อมูลสิ่งพิมพ์ฝรั่งเศสในอดีตภายใต้การดูแลของหอสมุดแห่งชาติฝรั่งเศส (Bibliotheque nationale de France) แล้วจึงนำมาอ่านตรวจสอบ และวิเคราะห์ข้อมูลดังกล่าวร่วมกับบริบททางประวัติศาสตร์และแนวคิดที่มองเมืองว่าเป็นผลผลิตและตัวแสดงอันเป็นรูปธรรมของอำนาจเชิงนามธรรม เช่น ภาวะสมัยใหม่แบบตะวันตกและเงื่อนไขจำเพาะของดินแดนอาณานิคม จนท้ายที่สุดก็แสดงผลแห่งการศึกษาออกมาในรูปของการพรรณนาเชิงวิเคราะห์

ทั้งนี้ วัตถุประสงค์ของบทความฉบับนี้คือ การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาวะสมัยใหม่ในสมัยอาณานิคมของนครไซ่ง่อนกับการกำเนิดและพัฒนาการของเมืองดังกล่าวตามที่ได้เกริ่นคำถามไว้ข้างต้น โดยข้อค้นพบที่น่าสนใจจากการวิจัยครั้งนี้ คือ ภาวะสมัยใหม่ของนครไซ่ง่อน

[18] Cherry Haydon, *Down and Out in Saigon: Stories of the Poor in a Colonial City* (New Haven: Yale University Press, 2019); Philippe M. F. Peycam, *The Birth of Vietnamese Political Journalism: Saigon, 1916-1930* (New York: Columbia University Press, 2012).

นั้นเป็นภาวะสมัยใหม่แบบสงครามที่แข็งขืนต่อแผนการสร้าง “เมืองอย่างมีอารยะ” ของเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส

2. ไซ่ง่อน : พื้นที่แต่โบราณกับนามกรที่เพิ่งสร้างในสมัยใหม่

กล่าวในทางประวัติศาสตร์ พื้นที่ของนครไซ่ง่อนนั้นมีตัวตนในมิติการเมืองและเศรษฐกิจของสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงตั้งแต่ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา ในฐานะเมืองลูกข่ายของเมืองอ๊อกพ์แอว (Óc Eo) ที่อยู่ใต้อาณาจักรฟูนัน มหาอำนาจแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปในช่วง 500 ปีแรกหลังคริสตกาล อย่างไรก็ตาม เมื่อล่วงเข้าประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 6 เมืองอ๊อกพ์แอวและอาณาจักรฟูนันได้เสื่อมอำนาจลงไปจากการเปลี่ยนแปลงนโยบายการค้าของจีนที่หันมาค้าขายกับรัฐหมู่เกาะมากขึ้น เมืองลูกข่ายแห่งนี้ก็ได้ย้ายมาอยู่ในเครือนครรัฐจามปา พร้อมกับนามเรียกว่า “บายโกร์” (Baigaur) โดยกลุ่มอำนาจใหม่นี้เดิมทีก็ได้เข้าประชันอำนาจกับฟูนันเหนือสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงมาแล้วตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 3[19]

อย่างไรก็ตาม ในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1140 บายโกร์ก็กลับเข้าไปอิงกับขั้วอำนาจดินแดนตอนในทางฝั่งตะวันตกอีกครั้ง เมื่อมหาอำนาจใหม่รายนี้คือจักรวรรดิกัมพูชเทศ (Kambujadesa) ที่สมัยนั้นมีประมุขสูงสุดคือ พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 แห่งยโสธรปุระได้บุกโจมตีและมีชัยเหนือเครือนครรัฐจามปา โดยอาจสันนิษฐานได้ว่า การย้ายฝ่ายครั้งนี้เกิดจากโอกาสอันประจวบเหมาะระหว่างที่ทัพของกัมพูชเทศกำลังเคลื่อนพลมาสู่ที่ราบรอบเมืองบายโกร์เพื่อวกขึ้นไปตีนครรัฐวิชัยของจามปา กับความไม่พอใจของผู้คนในบายโกร์ที่เสียผลประโยชน์ทางการค้าจากพฤติกรรมปล้นชิงของกองสลัดจามปาจนเป็นเหตุให้บรรดาพ่อค้าต่างแดนและราชสำนักจีนไม่อยากติดต่อค้าขายด้วย ครั้นเมื่อทัพกัมพูชเทศมาถึง ชนชั้นนำในเมืองดังกล่าวจึงหันมาสวามิภักดิ์ต่อกลุ่มอำนาจใหม่เพื่อให้ตนหลุดพ้นจากมลทินทางธุรกิจและกลับมากอบโกยกำไรจากการค้าภาคพื้นสมุทรของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกครั้ง โดยเป็นไปได้ว่า ชนชั้นนำในบายโกร์ที่ชักนำเมืองแห่งนี้เข้าสู่ร่มฉัตรของกัมพูชเทศนั้นจะเป็นชาวมนง (Mnong) และชาวสเตียง (Stieng) ที่มีภาษาร่วมตระกูลกับชนชั้นนำเขมรในยโสธรปุระ[20]

---

[19] Oliver W. Wolters, *Early Indonesian Commerce: A Study of the Origin of Srivijaya* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1967), 37-38; Nguyễn Đình Tư, *Gia Định-Sài Gòn-Thành phố Hồ Chí Minh: dặm dài lịch sử (1698-2020) Tập I, 1698-1945* (Tp. Hồ Chí Minh: Nhà Xuất bản Tổng hợp, 2002), 27.

[20] Lawrence Palmer Briggs, “The Ancient Khmer Empire,” *Transactions of the American Philosophical Society* 41, no. 1 (1951): 190; Nguyễn Đình Đầu, “Lược sử Thành phố Sài Gòn từ Thế kỷ XVII đến khi Pháp Xâm chiếm (1859),” in *Địa chí Văn hóa Thánh phố Hồ Chí Minh Tập I: Lịch sử*, ed. Trần Văn Giàu and Trần Bạch Đằng (Tp. Hồ Chí Minh: Nhà Xuất bản Tổng hợp, 2018), 225, 230; Oliver W. Wolters, *The Fall of Srivijaya in Malay History* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1970), 24, 26, 40.

บายโกร์ใต้อำนาจของกัมพูชเทศนั้นได้รับนามเรียกใหม่ว่า “ไพรนคร” โดยนับแต่คริสต์ทศวรรษ 1140 เมืองแห่งนี้ก็ถูกช่วงชิงไปมาระหว่างกัมพูชเทศกับจามปาจวบจนคริสต์ทศวรรษ 1420 ที่สายสัมพันธ์ระหว่างไพรนครกับกัมพูชเทศเริ่มมีเสถียรภาพ ส่วนเครือนครรัฐจามปานั้นก็หันไปรับศึกหนักทางเหนือกับชาวเวียดนามผู้มีถิ่นฐานเดิมอยู่ในดินแดนลุ่มน้ำแดง อย่างไรก็ตาม เพียงไม่ถึง 300 ปี ไพรนครก็มีอันต้องเปลี่ยนฝ่ายฟ้าอีกครั้ง เมื่อรัฐเสนาบดีสกุลเหวียนที่แยกตัวออกจากจักรวรรดิด่ายเหวียต (Đại Việt) แห่งลุ่มน้ำแดงทางเหนือลงมาตั้งศูนย์กลางอยู่มณฑลเถวิ่นหวา (Thuận Hoá) ตอนกลางของเวียดนามในปัจจุบันนั้นได้ขยายอำนาจลงมาแทรกแซงกิจการภายในของเมืองในด้านการจัดเก็บภาษีและบุกเบิกที่ดิน เมื่อ ค.ศ. 1623 อีกทั้งต่อมาก็แทรกแซงกิจการภายในของกัมพูชเทศในประเด็นปัญหาว่าด้วยรัชทายาทเมื่อ ค.ศ. 1674 พร้อมทั้งให้ความคุ้มครองนักองค์นนที่ลี้ภัยมายังไพรนคร จนใน ค.ศ. 1698 เมื่อนักองค์นนถึงแก่กรรมได้ 8 ปี สกุลเหวียนแห่งเถวิ่นหวาก็ได้ผนวกไพรนครเข้ามาอยู่ในระบบการบริหารของตน พร้อมทั้งเปลี่ยนชื่อเมืองดังกล่าวเป็น “นครซาดิ่งญ์” (Gia Định)[21]

บทบาทของนครซาดิ่งญ์ในสมัยที่ถูกปกครองโดยชาวเวียดนามนั้นสามารถแบ่งได้เป็น 3 สมัย คือ สมัยสกุลเหวียน (ค.ศ. 1698-1774) สมัยลี้ภัยกบฏเตยเซิน (ค.ศ. 1774-1802) และสมัยราชวงศ์เหวียน (ค.ศ. 1802-1862) โดยสมัยสกุลเหวียนนั้น เสนาบดีสกุลเหวียนเพียงมีรัฐของตน ทว่าตำแหน่งจักรพรรดิแห่งด่ายเหวียต (เวียดอันเกรียงไกร) นั้นยังเป็นของราชวงศ์เลอยู่ ในขณะนั้น แม้นครซาดิ่งญ์จะเป็นหนึ่งในเมืองท่าของรัฐ แต่บทบาทหลักของเมืองดังกล่าวก็มีเพียงการส่งข้าวมายังมณฑลเถวิ่นหวาเพื่อเลี้ยงดูปากท้องของผู้คนในพื้นที่ส่วนกลางมากกว่าที่จะเป็นแหล่งค้าขายกับชาวต่างชาติดังเช่นเมืองฮอยอัน (Hội An) ส่วนอีกบทบาทหนึ่งของนครซาดิ่งญ์ในสมัยสกุลเหวียน คือ การให้ความคุ้มครองแก่รัฐอารักขาฮาเตียน (Hà Tiên) ที่เข้ามาสวามิภักดิ์ต่อสกุลเหวียนใน ค.ศ. 1708 โดยความคุ้มครองดังกล่าวปรากฏชัดในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1760 ที่นครซาดิ่งญ์ส่งกองทหารช่วยเจ้ารัฐฮาเตียนทำสงครามต่อต้านกองทัพของอยุธยา[22]

---

[21] Briggs, “The Ancient Khmer Empire,” 255-256; Michael G. Cotter, “Towards a Social History of the Vietnamese Southward Movement,” *Journal of Southeast Asian History* 9, no.1 (March 1968): 18; Nguyễn Đình Đầu, “Địa Danh Gia Định,” in *Sài Gòn Xưa & Nay* (TP. Hồ Chí Minh: Nhà xuất bản Trẻ, 2007), 15; Nghia, *Saigon*, 25; Li Tana, *Nguyễn Cochinchina: Southern Vietnam in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Ithaca, New York: Southeast Asia Program Publications, Southeast Asia Program, Cornell University, 1998), 20-21.

[22] Li Tana, “Rice trade in the Mekong Delta and its Implications during the 18th and 19th Centuries,” in *Thailand and her neighbors (II): Laos, Vietnam and Cambodia*, ed. Thanet Arpornsuwan (Bangkok: Thammasat University Press, 1994), 200-202; Li, *Nguyễn Cochinchina*, 33, 63, passim; สุเจน กรรพฤทธิ์, *รุกตะวันออก: ความสัมพันธ์ “สยาม-เวียดนาม” ก่อนอานามสยามยุทธ* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2562), 80-81.

บทบาททางการเมืองของนครซาดิ่งญ์ทะยานสูงขึ้นเมื่อเมืองแห่งนี้ต้องกลายเป็นแหล่งกบดานให้แก่วงศ์วานว่านเครือของเสนาบดีสกุลเหวียนที่พ่ายแพ้ให้กับกองกำลังกบฏเตียเซิน (Tây Sơn) จากบิ่งญ์ดิ่งญ์ (Bịnh Định) ในห้วงเวลาอันยากเข็ญ นครซาดิ่งญ์ใน ค.ศ. 1774 ได้กลายเป็นช่องทางให้ เหวียนฟุกพ์แอ๋งญ์ (Nguyễn Phúc Ánh) คุณชายน้อยแห่งสกุลเหวียนปราบพยศบรรดาขุนพลแห่งแดนใต้พร้อมกับติดต่อกลุ่มอำนาจภายนอก เช่นพ่อค้าและหมอสอนศาสนาชาวฝรั่งเศสเพื่อสร้างฐานอำนาจในการโต้กลับกบฏเตียเซิน โดยการผนึกกำลังอันเข้มแข็งของทั้งสองฝ่ายปรากฏอย่างชัดเจนเหนือนครซาดิ่งญ์ใน ค.ศ. 1789 เมื่อทั้งสองฝ่ายร่วมกันจัดสร้างป้อมปราการแบบโวบองขนาดใหญ่ขึ้นกลางนครซาดิ่งญ์ โดยป้อมดังกล่าวมีชื่อว่า ปราการแปดทิศ (Thành Bát quái) เมื่อเข้าสู่ ค.ศ. 1802 อำนาจของคุณชายแอ๋งญ์เริ่มมั่นคงในอ้อมแขนของปราการตะวันตก เขาจึงสถาปนาตนขึ้นเป็นจักรพรรดิพระองค์ใหม่แห่งจักรวรรดิด่ายเหวียตแทนที่จักรพรรดิแห่งราชวงศ์เลที่ถูกกบฏเตียเซินโค่นล้มไปในช่วงปลายศตวรรษก่อนหน้า พร้อมกันนั้น เหวียนฟุกพ์แอ๋งญ์หรือในพระนามใหม่คือ จักรพรรดิซาลองม์ (Gia Long) ก็ย้ายเมืองหลวงกลับมาที่นครหลวงเฮว้มณฑลเถวิ่นหวาอีกครั้ง[23]

ส่วนนครซาดิ่งญ์ในห้วงเวลาดังกล่าวก็ใช่ว่าจะสิ้นบทบาทในการเมืองเวียดนามยุคจารีตเสียทีเดียว เพราะเมืองดังกล่าวยังคงเป็นเมืองหลวงของมณฑลทหารซาดิ่งญ์ซึ่งเป็นเขตปกครองย่อยที่องค์จักรพรรดิมอบอำนาจให้ข้าหลวงประจำมณฑลดูแลกิจการภายในรวมถึงกิจการของรัฐอารักขาโดยรอบ ทั้งนี้ นครซาดิ่งญ์ก็ยังคงเป็นหมุดหมายทางการเมืองแห่งสำคัญในสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง เพราะรัฐขนาดเล็กเช่นฮาเตียนที่ต้องขึ้นตรงต่อเมืองแห่งนี้ แต่แม้กระทั่งกษัตริย์แห่งกัมพูชาเทศก็ยังต้องมารายงานตัวและอยู่ภายใต้การดูแลของข้าหลวงประจำนครซาดิ่งญ์ในช่วง ค.ศ. 1812-1832 อย่างไรก็ตาม อำนาจอันล้นเหลือของนครซาดิ่งญ์ก็ทำให้ราชสำนักเหวียนที่กรุงเฮว้เริ่มหวาดระแวงและพยายามจะส่งคนจากส่วนกลางมาควบคุม จนนำไปสู่การก่อกบฏของกลุ่มอำนาจท้องถิ่นซาดิ่งญ์ในช่วงกลางคริสต์ทศวรรษ 1830 ซึ่งจบลงที่ชัยชนะของราชสำนักเฮว้และการทำลายอำนาจของนครซาดิ่งญ์ในหลายรูปแบบ ทั้งการลดระดับลงเหลือเพียงจังหวัด การทำลายปราการแปดทิศก่อนจะสร้างปราการหงสา (Thành Phụng) ที่มีขนาดเล็กกว่าขึ้นมาแทนที่บนจุดเดิม และการกระจายบรรดาแม่ทัพนายกองไปยังท้องที่อันห่างไกล[24]

[23] Choi Byong Wook, *Southern Vietnam under the Reign of Minh Mang (1820-1841)* (Ithaca, New York: Cornell Southeast Asia Program Publications, 2004), 26-28; Huỳnh-Minh. *Gia-Định Xưa và Nay* (Sài Gòn: Loại Sách Sưu Khảo, 1973), 97-106; Nghia, *Saigon*, 31, 46-53.

[24] Choi, *Southern Vietnam under the Reign of Minh Mang (1820-1841)*, 53; Đình Đầu, "Địa Danh Gia Định," 16.

นครซาดิ่งญ์กลับมามีบทบาททางการเมืองการทหารอีกครั้ง ใน ค.ศ. 1859 เมื่อกองเรือแห่งจักรวรรดิฝรั่งเศสที่กำลังทำสงครามกับราชสำนักเหวียนนั้นล้มเหลวในการยึดเมืองด่าหนัง (Đà Nẵng) กองเรือต่างด้าวที่เพิ่งพ่ายศึกจึงถอยร่นลงมายังนครซาดิ่งญ์พร้อมทั้งใช้ปืนใหญ่ทลายปราการหงสาเพื่อยึดเป็นศูนย์กลางเมืองดังกล่าวเป็นฐานทัพชั่วคราวในการรอบุกด่าหนังครั้งถัดไป อย่างไรก็ตาม หลังจากที่สงครามฝิ่นครั้งที่ 2 ในจีนที่กองเรือฝรั่งเศสเข้าร่วมด้วยนั้นจบลงใน ค.ศ. 1861 นครซาดิ่งญ์ก็ถูกฝรั่งเศสกำหนดให้เป็นเป้าหมายหลักในการสถาปนาศูนย์กลางอำนาจอาณานิคมเหนือภาคพื้นตะวันออกไกล โดยสงครามเพื่อแผ้วถางปริมณฑลรอบนครซาดิ่งญ์ให้เหมาะแก่การจัดวางอำนาจของฝรั่งเศสนั้นดำเนินไปจนถึง ค.ศ. 1862 เมื่อปราการหงสา นครซาดิ่งญ์ และปริมณฑลโดยรอบ คือ เขตเบียนหว่า (Biên Hòa) เขตดิ่งญ์เตื๋อง (Định Tướng) และเขตหวิงญ์หลอง (Vĩnh Long) กลายเป็น “โคชินจีนของฝรั่งเศส” (La Cochinchine française) ด้วยอำนาจของสนธิสัญญา “ไซ่ง่อน” ที่ฝ่ายราชสำนักเหวียนจำใจลงนามร่วมกับกองเรือแห่งจักรวรรดิฝรั่งเศส[25]

จากจุดนี้ นามเรียกอย่างเป็นทางการของนครซาดิ่งญ์ได้กลายเป็น “ไซ่ง่อน” (Sài Gòn) ด้วยอำนาจของรัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศส ทั้งนี้ จุดศูนย์กลางของนครซาดิ่งญ์ที่ฝรั่งเศสนิยามว่าเป็นไซ่ง่อนนั้น เดิมมีชื่อเรียกว่า เบ๋นแถ่งญ์ (Bến Thành: ท่าปราการ) หรือ เบ๋นแหง (Bến Nghé: ท่าลูกกระบือ) ในภาษาเวียดนาม หรือเกาะกระบือ (Kas Krobei) ในภาษาเขมร ส่วนจุดที่เคยถูกเรียกว่าไซ่ง่อนมาก่อนจริง ๆ นั้นอยู่ลึกไปทางทิศตะวันตกเล็กน้อย โดยพื้นที่ดังกล่าวมิใช่ศูนย์กลางทางการเมือง หากแต่เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและเป็นที่ตั้งของชุมชนชาวจีนกวางตุ้งที่เรียกว่า เจอะเหลิน (Chợ Lớn: ตลาดหลวง) แม้เหงียย เอ็ม. หวอ (Nghia M. Vo) จะกล่าวว่าการตั้งชื่อนครซาดิ่งญ์หรือเบ๋นแถ่งญ์ว่าไซ่ง่อนของฝรั่งเศสนั้นเกิดจากความเข้าใจผิด[26] กระนั้น คอลัมน์ “Saigon” ของหนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสชื่อ Le Courrier du Gard: journal politique, administratif et judiciaire ฉบับวันที่ 21 มิถุนายน 1860 กลับกล่าวถึงไซ่ง่อนโดยอ้างข้อมูลจากชาวอังกฤษเช่นจอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crowford) ว่าเมืองดังกล่าวเป็นเมืองเศรษฐกิจที่อยู่ใกล้กับเมืองเบ๋นแถ่งญ์ หรือหากย้อนกลับไปใน ค.ศ. 1853 หนังสือเรื่อง Voyage autour du monde: Tome 1 ที่เขียนโดยหลุยส์ เรโบด์ (Louis Reybaud) ก็จำแนกตำแหน่งแห่งที่ของไซ่ง่อนว่าตั้งอยู่คนละส่วนกับเบ๋นแถ่งญ์ ดังนั้น การที่รัฐบาลอาณานิคมเรียกเบ๋นแถ่งญ์ว่าไซ่ง่อนนั้นย่อมไม่ใช่การเข้าใจผิด โดยหากเปรียบเทียบกับจักรวรรดิอังกฤษที่เรียกพื้นที่เจอะเหลินว่า

[25] Nghia, *Saigon*, 60-62; August Thomazi, *La conquête de l'Indochine*, Paris: Payot, 1934 « Source gallica.bnf.fr / BnF », 40; สุด จอนเจิดสิน, *ประวัติศาสตร์เวียดนามตั้งแต่สมัยอาณานิคมฝรั่งเศสถึงปัจจุบัน*ล พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), 17-18.

[26] Nghia, *Saigon*, 9; Lý Tùng Hiếu, *Ngôn ngữ-Văn hoá Vùng đất Sài Gòn và Nam Bộ* (Tp. Hồ Chí Minh: Nhà Xuất bản Tổng hợp, 2012), 82.

ไซ่ง่อน กับแผนที่ของฝรั่งเศสในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ชื่อ “Plan du port de Candiu situé à la côte de Tsiompa” ที่เรียกเบ่นแถ่งญ์ว่าไซ่ง่อนแล้ว ก็จะเห็นได้ว่า การที่รัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสเปลี่ยนตำแหน่งแห่งที่ของไซ่ง่อนให้มาอยู่ ณ เบ่นแถ่งญ์ประหนึ่งปฏิเสธความรู้จาก Le Courrier du Gard และ Voyage autour du monde นั้นอาจจะเป็นการเมืองเรื่องบูรพคดีศึกษาระหว่างเหล่ามหาอำนาจยุโรปเหนือนครไซ่ง่อนว่าจะนิยามพื้นที่นอกยุโรปเช่นอดีตนครซาดิ่งญ์อย่างไร[27]

3. ป้อมปราการแห่งซาดิ่งญ์ : โครงสร้างเมืองแบบเก่าที่ฉุดรั้งการสำเนาปารีส

> “ไซ่ง่อนนั้นเหมือนกับกรุงปารีสจริงหรือ?”
> หลุยส์ถาม
> “ผมไม่ได้อยู่ที่นั่นตั้งแต่ปี 1859 แล้ว”
> “เหมือนจริงๆ เราไม่อาจมองข้ามช่วงเวลาไม่กี่ปีที่เมืองแห่งนี้เดินตามรอยฝรั่งเศส
> ด้วยการเนรมิตชุมชนสกปรกริมคลองเน่าเหม็นแห่งหนึ่ง
> ให้กลายเป็นนครอันวิเลศวิลัย
> ที่ประกอบด้วยสถาปัตยกรรมที่น่าพิสมัย ถนนที่กว้างใหญ่ และบรรยากาศที่
> ทั้งร่มเย็นทั้งปลอดโปร่ง”[28]

ในทัศนะของเหงียนั้น นครไซ่ง่อนภายใต้ระบอบอาณานิคมของฝรั่งเศสได้รับการอภิวัฒน์ไปในเส้นทางของการค้า อารยธรรม และความสำราญแบบกระฎุมพีโดยมีตัวแบบคือ กรุงปารีส เมืองหลวงของจักรวรรดิดังเช่นที่เออ. โฌสเซต์ (E. Josset) กล่าวไว้ตั้งแต่ ค.ศ. 1901 ทั้งนี้ เหงียได้อ้างอิงความสัมพันธ์ระหว่างไซ่ง่อนกับปารีสทั้งในมิติทางวัฒนธรรมที่ชาวฝรั่งเศสจินตนาการว่าเมืองดังกล่าวเปรียบได้กับสาขาหนึ่งของมหานครในฝรั่งเศสเมืองแม่ และในมิติของผังเมืองที่มีการตัดถนนกาตินาต์ (Rue Catinat) ให้มีรูปแบบใกล้เคียงกับถนนเดอลาเปซ์ (Rue de la Paix) ในกรุงปารีส โดยมีทิวแถวของต้นไม้ที่ถูกวางอิงคู่กับอาคารแบบตะวันตกเพื่อสร้างความร่มรื่นแก่ผู้ที่เดินเที่ยวชมและชวนให้หวนระลึกถึงเมืองหลวง ณ แผ่นดินแม่ฝรั่งเศส ทั้งนี้ ลักษณะดังกล่าวมิได้ถูกจัดสร้างไว้เพียงแค่ให้ผู้ที่สัญจรไปมาได้ทัศนา แต่การเสพ

---

[27] S. Croisy, *Plan du port de Candiu situé à la côte de Tsiompa*, (nd.) « Source gallica.bnf.fr / BnF »; Vương Hồng Sển, *Sài Gòn Năm Xưa* (Tp. Hồ Chí Minh: Nhà Xuất bản Tổng hợp, 2004), 27; Louis Raybaud, *Voyage autour du monde: Tome 1* (Paris: Furne, 1853) « Source gallica.bnf.fr / BnF », 238; “Saigon,” *Le Courrier du Gard : journal politique, administratif et judiciaire* (21 June 1860) « Source gallica.bnf.fr / BnF »: 3.

[28] Eugene Josset, *A Travers nos colonies: livre de lectures sur l’histoire, la géographie, les sciences et la morale (Cours moyen et supérieur)* (Paris: Armand Colin, 1901) « Source gallica.bnf.fr / BnF », 262.

ทัศนสมบัติเช่นนี้ยังถูกทำให้เป็นกิจกรรมเฉพาะในนครไซ่ง่อน โดยในช่วง 17 นาฬิกาของทุกวัน อภิสิทธิ์ชนหรือคนมีอันจะกินในนครไซ่ง่อนจะขึ้นรถม้าเพื่อทัศนาจร จากนั้น สารถีก็ควบขี่พาหนะออกจากตัวใจกลางนครไซ่ง่อนที่แสนวุ่นวายสู่เขตชานเมืองที่เต็มไปด้วยแมกไม้และชาวสวนชาวไร่ เพื่อให้ลูกค้าได้เสพทัศนียภาพยามเย็นของแดนอาณานิคมตะวันออกไกล จากนั้นรถก็จะวกกลับไปตัวเมืองอีกครั้ง เพื่อนำแขกผู้มีเกียรติไปชมธรรมชาติที่ถูกจัดระเบียบไว้ในสวนสัตว์และพฤกษศาสตร์ประจำนครไซ่ง่อน[29]

ทั้งนี้ แม้เหงียจะบรรยายพัฒนาการของเมืองแห่งนี้ให้สอดคล้องกับจินตนาการว่าด้วยปารีสแห่งตะวันออกไกลได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล กระนั้น จากการพิจารณาเขตป้อมปราการจากแผนที่ตั้งแต่ฉบับ ค.ศ. 1864, 1878, 1882, 1898, 1923 และ 1942 เมืองแห่งนี้กลับมีพัฒนาการที่ต่างออกไป กล่าวคือ ในคำอธิบายของเหงีย นัยสำคัญของพื้นที่ทางการทหารนั้นมีอยู่น้อยนิด พร้อมกันนั้นเหงียก็อธิบายนัยสำคัญของพื้นที่พลเรือนไว้มากมายทั้ง ๆ ที่เขาก็ยอมรับว่า พื้นที่เมืองของฝ่ายพลเรือนนั้นเพิ่งจะเติบโตอย่างรวดเร็วก็ในช่วงหลัง ค.ศ. 1880 คำอธิบายของเหงียจึงกระโดดข้ามนัยสำคัญของพื้นที่ทางการทหารในช่วงแรกก่อนที่การขยายของพื้นที่เมืองจะพุ่งทะยานอย่างที่เขาอ้าง ทั้ง ๆ ที่หากพิจารณาแผนที่นครไซ่ง่อนฉบับ ค.ศ. 1878 และ 1882 แล้วก็จะเห็นได้ว่า พื้นที่อันงดงามดุจปารีสที่เหงียอ้างถึงเป็นเพียงครึ่งหนึ่งของเมือง[30]

ทั้งนี้ การมองข้ามพื้นที่ทางการทหาร อาทิ เขตอดีตปราการหงสานั้นได้ตัดขาดนครไซ่ง่อนออกจากบริบทจำเพาะของการเป็นเมืองอาณานิคม กล่าวคือ แม้รัฐบาลอาณานิคมพยายามสร้างสภาพแวดล้อมของดินแดนตะวันออกไกลแห่งนี้ให้เอื้อต่อการค้าและการบริการ กระนั้นหากพิจารณาจากบรรดาแผนที่ข้างต้นจะเห็นได้ว่า พวกเขาก็ยังคงกอดรัดความเข้มแข็งด้านการทหารไว้กับเมืองที่ตนสร้างอย่างเหนียวแน่น เพื่อกำราบผู้ต่อต้านจากภายในและพิชิตดินแดนรอบนอก ฉะนั้น เมืองแห่งนี้จึงไม่อาจถูกมองว่ามีภาคเศรษฐกิจที่เติบโตช้าในช่วงแรก เพราะขาดแคลนงบประมาณจากเมืองแม่แต่เพียงอย่างเดียว เพราะอันที่จริงในช่วงดังกล่าวนั้น พื้นที่และทรัพยากรที่รัฐบาลอาณานิคมมีอยู่ได้ถูกทุ่มไปในส่วนของความมั่นคงและการทหารเป็นหลัก[31]

---

[29] Nghia, *Saigon*, 75-87.

[30] Gabriel Hé raud and Felix Vidalin, *Ville et port de Saigon* (Paris: Imp. de Lemercier, 1864) « Source gallica.bnf.fr / BnF »; *Plan de Saïgon* (Hanoi: Service géographique de l'Indochine, 1942) « Source gallica.bnf.fr / BnF »; *Plan de Saïgon-Cholon* (Hanoi: Service géographique de l'Indochine, 1923) « Source gallica.bnf.fr / BnF »; Bertaux and A. Chauvet, *Plan cadastral de la ville de Saïgon: Cochinchine française* (Paris: H. Barrère, 1900) « Source gallica.bnf.fr / BnF »; Boilloux. *Plan cadastral de la ville de Saigon* (Paris: Imp. de Lemercier, 1882) « Source gallica.bnf.fr / BnF »; *Plan de la ville de Saigon (Cochinchine)* (Paris: Challamel ainé, 1878) « Source gallica.bnf.fr / BnF ».

[31] ดูเพิ่มเติมในประเด็นว่าด้วยความอิหลักอิเหลื่อและความย้อนแย้งในการสถาปนาอาณานิคมอินโดจีนของฝรั่งเศสได้ใน Nicola Cooper, *France in Indochina: Colonial Encounters* (Oxford: Berg, 2001).

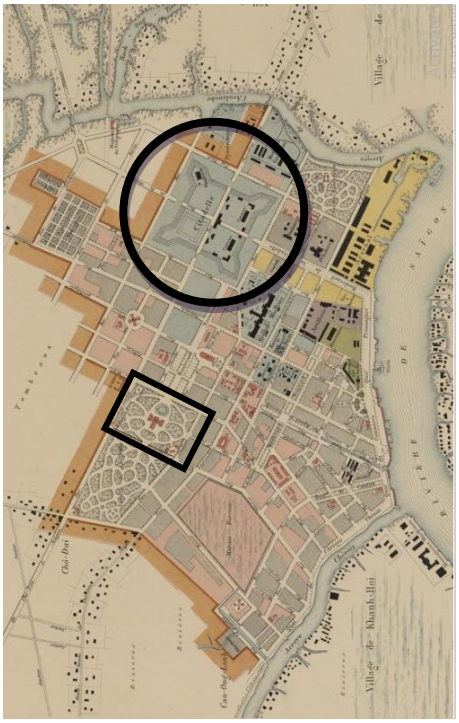

ภาพที่ 1 แผนที่นครไซ่ง่อนฉบับ ค.ศ. 1878, *Plan de la ville de Saigon (Cochinchine)* (Paris: Challamel ainé, 1878) « Source gallica.bnf.fr / BnF ».

ทั้งนี้ สิ่งที่เห็นได้จากรูป 1 ซึ่งเป็นแผนที่นครไซ่ง่อน ค.ศ. 1878 ที่ตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ชาลาเมล์ เอย์เน่ (Challemel aîné) คือ แม้กองเรือรบของฝรั่งเศสที่นำโดยพลเรือเอกชาร์ล ริโกต์ เดอ เฌอนุยยี (Charles Rigault de Genouilly) จะใช้ปืนใหญ่จ่อยิงทำลายป้อมหงสาไปแล้วในวันที่ 16 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1859[32] กระนั้น พื้นที่ดังกล่าวซึ่งเป็นดั่งสัญลักษณ์ของอำนาจเก่าและความล้าหลังของชาวตะวันออกไกลในสายตาของฝรั่งเศสนั้นก็ยังเป็นพื้นที่สำคัญภายในโครงสร้างเมืองชุดใหม่ โดยแม้ภายใต้โครงสร้างเมืองแบบใหม่ที่ฝรั่งเศสพยายามสลายบรรยากาศเมืองแบบเก่าผ่านการย้ายศูนย์กลางทางการเมืองออกจากป้อมหงสา (เครื่องหมายวงกลม) มาทางตะวันตกเฉียงใต้ (เครื่องหมายสี่เหลี่ยม) แล้วมาตั้งเป็นทำเนียบข้าหลวงประจำอาณานิคม กระนั้น พื้นที่ของป้อมปราการสมัยจารีตที่สยบไปก็ยังคงเป็นชัยภูมิสำคัญที่รัฐบาลอาณานิคมใช้เป็นค่ายของกรมทหารเฉพาะกิจโคชินจีน (Régiment de marche de Cochinchine) หรือที่ในเวลาต่อมาจะเปลี่ยนชื่อเป็นกรมทหารราบอาณานิคมที่ 11 (11e Régiment d' Infanterie Coloniale) นอกจากนี้ ในช่วงต้นคริสต์ทศวรรษ 1860 ถึงต้นคริสต์ทศวรรษ 1880 นครไซ่ง่อนที่เหงียอ้างว่า

[32] Nghia, *Saigon*, 56, 61

เป็นนครทางเศรษฐกิจนั้นกลับเต็มไปด้วยสถานที่ด้านการทหารไม่ว่าจะเป็นคลังดินปืน กองทหารปืนใหญ่ กองทหารช่าง กองนาวิน และเขตอู่ต่อเรือ (ส่วนที่เป็นสีฟ้า สีเขียว และสีเหลืองในรูป 1) ซึ่งกินเนื้อที่ประมาณครึ่งหนึ่งของเมืองและกว่าครึ่งหนึ่งของท่าเรือฝั่งแม่น้ำสายหลักเช่นแม่น้ำไซ่ง่อน[33]

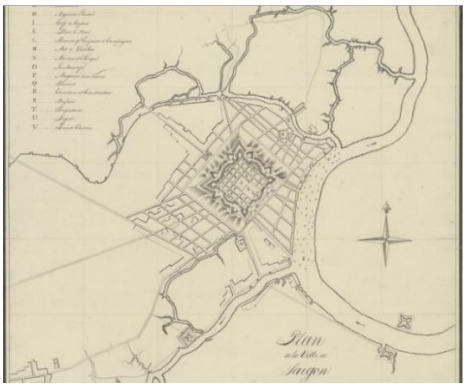

ภาพที่ 2 แผนที่ศูนย์กลางของนครซาดิ่งญ์ฉบับ ค.ศ. 1790, Jean-Marie Dayot, *Plan de la ville de Saigon fortifiée en 1790 par le Colonel Victor Olivier: réduit au grand plan levé par ordre du Roi en 1795* (Paris: Service hydrographique de la Marine, 1799) « Source gallica.bnf.fr / BnF ».

ลักษณะเช่นนี้ยังขัดแย้งกับแผนการซึ่งรัฐบาลอาณานิคมวางไว้เมื่อแรกสร้างนครไซ่ง่อนใน ค.ศ. 1862 กล่าวคือ ในขณะนั้น นายทหารช่างชั้นผู้ใหญ่เช่น พันโท โปล คอฟ-ฟีน (Paul Coffyn) ได้เริ่มออกแบบให้นครไซ่ง่อนนั้นมีพื้นที่ 4 เขตต่างกัน คือ เขตบริหาร เขตการค้า เขตอุตสาหกรรม และเขตผักผ่อนหย่อนใจ[34] พร้อมทั้งตั้งชื่อให้แก่โครงการของตนว่า “โครงการนครแห่งจิตวิญญาณทั้งห้าหมื่น” ซึ่งอ้างอิงจากประชากรชาวเวียดนามและชาวจีนราว 50,000 คน[35] ทั้งนี้ ในขณะที่จินตนาการว่าด้วยเมืองอาณานิคมแบบพลเรือนของฝรั่งเศสถูกเบียดขับด้วยพื้นที่ด้านการทหารในสภาพจริงดังที่ได้อธิบายไว้ข้างต้น ทว่าสภาพเช่นนี้กลับสอดคล้องกับสภาพของนครซาดิ่งญ์

[33] *Plan de la ville de Saigon (Cochinchine)*; “Vue à vol d'oiseau du panorama des casernes.” Humazur, accessed February 10, 2023, https://humazur.univ-cotedazur.fr/omeka-s-dev/s/Humazur/item/14563#?cv=&c=&m=&s=&xywh=257%2C-173%2C4768%2C3200; “11e Régiment d’Infanterie Coloniale.” Mémorial national des marins morts pour la France, accessed February 10, 2023, http://www.memorial-poiresurvie.fr/Regiments/Insignes/11erima.pdf; Cooper, *France in Indochina*, 44-45; Karl Hack and Tobias Rettig, “Demography and domination in Southeast Asia,” *Colonial Armies in Southeast Asia*, ed. Karl Hack and Tobias Rettig (London and New York: Routledge, 2014), 54.

[34] Nghia, *Saigon*, 75.

[35] Bruno De Meulder et al., “HCMC: Mirroring the City Center, Inversing Contemporary Logics,” *ZARCH* 15 (2020): 18.

ก่อนการยึดครองของฝรั่งเศสอย่างยิ่ง กล่าวคือ นอกจากเมืองแห่งนี้จะเป็นชัยภูมิด้านการเมืองความมั่นคงมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 12 ดังที่ได้กล่าวไปข้างต้นแล้ว พื้นที่ของนครไซ่ง่อนในสมัยที่เป็นศูนย์กลางมณฑลทหารซาดิ่งญ์นั้นยังเป็นชัยภูมิที่ถูกผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันครอบครองโดยบรรดากองทัพต่าง ๆ ในข่ายอำนาจของราชสำนักเหวียนทั้งกองทัพหลวง (Trung quân) กองทัพหน้า (Tiền quân) และกองทัพซ้าย (Tả quân) ตามแต่ว่าแม่ทัพกองใดจะถูกแต่งตั้งมาเป็นข้าหลวงประจำมณฑล[36]

4. พิชิตตังเกี๋ย : นครแดนใต้ จุดหมายแดนเหนือ และการผ่อนคลายลงของเมืองสงคราม

> "ถนนชาร์เนร์ [Rue Charner] ที่สร้างจากการถมคูคลองนั้นได้ก่อให้เกิดภาพอันงามสง่าของท่าเรือพาณิชย์อีกทั้งยังปรากฏประหนึ่งเป็นถนนลากาเนอบิแยร์ [Rue la Canebière] ในเมืองมาร์เซย์"[37]

คำกล่าวของนักเดินทางชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่งนาม ปีแอร์ บาร์เรอลง (Pierre Barrelon) ใน ค.ศ. 1890 นั้นมิได้สื่อให้เห็นว่านครไซ่ง่อนในสมัยฝรั่งเศสนั้นแท้จริงถูกสร้างโดยมีเมืองมาร์เซย์เป็นตัวแบบ เพราะภาพของกรุงปารีสยังคงเป็นต้นแบบของนครไซ่ง่อนโดยเห็นได้จากในบันทึกเล่มเดียวกันนั้นว่า บาร์เรอลงยังคงชื่นชมถนนกาตินาต์ในนครไซ่ง่อนว่าทำให้ตนนั้นรู้สึกเหมือนอยู่ในปารีส เพียงแต่ว่าภาวะสับสนไปมาระหว่างปารีสกับมาร์เซย์ที่เกิดขึ้นในบันทึกว่าด้วยนครไซ่ง่อนฉบับดังกล่าวนั้นได้สื่อให้เห็นถึงสภาวะเบี่ยงเบนที่ตัวแบบเมืองปารีสถูกนำมาตั้งไว้ ณ ดินแดนอาณานิคมโพ้นทะเล ริมฝั่งทะเลแปซิฟิก ฟากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป จนถูกเงื่อนไขเฉพาะตัวของนครซาดิ่งญ์บิดให้เพี้ยนออกไปจากเดิม

ภาวะเมืองทหารซึ่งเป็นภาวะดั้งเดิมของนครไซ่ง่อนตั้งแต่สมัยจารีตนั้นยิ่งถูกขับเน้นรุนแรงมากยิ่งขึ้นเมื่อเข้าสู่ต้นคริสต์ทศวรรษ 1880 ที่จักรวรรดิฝรั่งเศสหันมาเอาจริงเอาจังกับการทำสงครามพิชิตตงแกงญ์ (Tonkin) ซึ่งในปัจจุบันคือพื้นที่ตอนเหนือของเวียดนาม โดยหากสังเกตแผนที่นครไซ่ง่อน ฉบับ ค.ศ. 1882 ซึ่งจัดทำโดยบัวยูส์ (Boilloux) อธิบดีกรมที่ดินภายใต้คำสั่งของเลอ มีร์ เดอ วีเลรส์ (Le Myre de Vilers) ผู้ว่าการนครไซ่ง่อนและอาณานิคมโคชินจีนในขณะนั้น (ดูรูปภาพที่ 3) จะเห็นได้ว่า พื้นที่ส่วนราชการพลเรือนในเมืองมีขนาดหดเล็กลงเมื่อเทียบกับ ค.ศ. 1878 เนื่องจากพื้นที่บางส่วนถูกแปรรูปเป็นที่ดินเอกชน

---

[36] Choi, *Southern Vietnam under the Reign of Minh Mang (1820-1841)*, 53; Hùynh-Minh, *Gia-Định Xưa và Nay*, 115-124.

[37] Pierre Barrelon et al., *Cities of Nineteenth Century Colonial Vietnam: Hanoi, Saigon, Hue and Champa Ruins*, trans E. J. Walter (Bangkok: White Lotus Press, 1999), 56-57.

ทั้งนี้ แม้นครไซ่ง่อนในภาพกว้างกำลังมุ่งไปสู่ทิศทางของพลเรือนและเศรษฐกิจการค้า อันเห็นได้จากการขยายตัวของพื้นที่เอกชน แต่ค่ายทหารราบอาณานิคมซึ่งสร้างทับที่ของปราการหงสานั้นกลับวกไปสู่เส้นทางการยุทธและสงคราม โดยจะเห็นได้จากการผนึกตัวเป็นค่ายทหารที่มีแนวกำแพงล้อมกรอบไว้อย่างแน่นหนากว่าเดิม ถนนหลวงเดอลาซิตาเดลล์ (Boulevard de la Citadelle) ที่ครั้งหนึ่งเคยตัดผ่ากลางป้อมประหนึ่งจะแสดงว่า ความเข้มแข็งของอดีตขุมกำลังนครซาดิ่งญ์นั้นได้ถูกเส้นทางแห่งความศิวิไลซ์ของฝรั่งเศสสลายไปแล้ว บัดนี้กลับถูกกางกั้นด้วยค่ายทหารขนาดใหญ่ซึ่งเกิดจากการผนวกพื้นที่ค่ายทหารสองฝั่งถนนเข้าเป็นที่ดินแปลงเดียวกัน ส่วนถนนชาสส์ลูป์-โลบาต์ (Rue Chasseloup-Laubat) นั้น แม้จะยังทอดตัวผ่านพื้นที่ของอดีตป้อมปราการได้ แต่ด้วยเหตุที่ถนนหลวงเดอลาซิตาเดลล์ถูกกันออกไปส่วนหนึ่ง อำนาจในทางสัญญะของถนนชาสส์ลูป์-โลบาต์จึงลดลงเป็นเพียงสามแยกอำนวยการสัญจรให้แก่ทหารฝรั่งเศส สำหรับพื้นที่นอกเหนือไปจากส่วนของค่ายทหารนั้น แม้ 5 ปีก่อนจะยังไม่ได้รับการระบุหน้าที่อย่างชัดเจน แต่มาบัดนี้ รัฐบาลอาณานิคมก็ปรับปรุงพื้นที่นิรนามให้กลายเป็นสนามตรวจพลไปในที่สุด ดังนั้น การณ์จึงกลับกลายเป็นว่า ค่ายทหารราบอาณานิคมช่วงต้นคริสต์ทศวรรษ 1880 ไม่เพียงรักษาตำแหน่งศูนย์กลางการรบและโครงสร้างชุดเก่าของเมืองที่มีมาตั้งแต่สมัยจารีต หากแต่ยังมีความเข้มแข็งดุดันมากที่สุดนับตั้งแต่ฝรั่งเศสสถาปนานครไซ่ง่อนมาเสียด้วยซ้ำ

ทั้งนี้ ในช่วง ค.ศ. 1880-1885 รัฐบาลสาธารณรัฐที่ 3 แห่งฝรั่งเศสที่เคยละสายตาจากดินแดนตะวันออกไกลเพราะปัญหาภายใน ได้หันกลับมาทุ่มเททรัพยากรให้กับการขยายอำนาจในอินโดจีนอีกครั้ง ประจวบกับในช่วงระยะเวลาดังกล่าว รัฐบาลอาณานิคมก็กำลังหมายมั่นปั้นมือที่จะบุกยึดกรุงฮานอยและพื้นที่ทางตอนเหนือของเวียดนามเพื่อกรุยทางเข้าไปขยายธุรกิจในจีนจากทางใต้[38] ด้วยเหตุนี้ ณ ช่วงเวลาแห่งการทำสงครามขยายดินแดนของรัฐบาลอาณานิคมที่รับการสนับสนุนจากแผ่นดินแม่ หากพื้นที่บริเวณค่ายทหารจะกลับมาผนึกให้ดูเหมือนว่าแข็งแกร่งพร้อมทั้งมีการปรับปรุงโครงสร้างภายในก็เป็นเรื่องที่เข้าใจได้

หากพิจารณาสายธารประวัติศาสตร์ของนครไซ่ง่อนนับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1859 ถึงคริสต์ทศวรรษ 1880 เราจะเห็นว่าการจัดการพื้นที่ปราการหงสาในฐานะภารกิจหนึ่งเพื่อสถาปนานครไซ่ง่อนของฝรั่งเศสนั้น มีลักษณะที่ขัดแย้งกันในตัวเอง กล่าวคือ ในขณะที่ปราการดังกล่าวถูกถล่มโดยปืนใหญ่ของฝรั่งเศสอีกทั้งยังถูกช่วงชิงตำแหน่งศูนย์กลางอำนาจไปโดยทำเนียบรัฐบาลอาณานิคม พื้นที่ดังกล่าวก็หาได้ถูกลบเลือนความหมายไปโดยสิ้นเชิงไม่ เพราะกองเรือรบฝรั่งเศสผู้ทำลายป้อมแห่งนี้เองกับมือ กลับสถาปนาค่ายทหารเหนือพื้นที่แห่งนั้น ในทางหนึ่ง ค่ายทหาร ณ ปราการหงสาก็มีหน้าที่คอยปกป้องบูรณภาพของอาณานิคม

[38] Cooper, *France in Indochina*, 14-18.

โคชินจีนและผลประโยชน์ทั้งปวงของเจ้าอาณานิคม แต่ในอีกทางหนึ่ง ก็สะท้อนให้เห็นว่าโครงสร้างเมืองแบบจารีตสมัยนครซาดิ่งญ์ยังคงมีอิทธิพลมากมายเพียงใดต่อการพัฒนาเมืองของเจ้าอาณานิคม ทั้งนี้ ปรากฏการณ์ดังกล่าวชัดเจนมากขึ้นเมื่อเข้าสู่คริสต์ทศวรรษ 1880 ที่ฝรั่งเศสต้องการที่จะขยายและธำรงอำนาจไปทั่วทั้งอินโดจีน

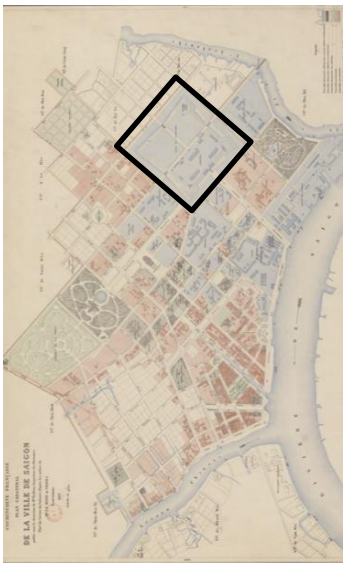

ภาพที่ 3 แผนที่นครไซ่ง่อนฉบับ ค.ศ. 1882, Boilloux, *Plan cadastral de la ville de Saigon* (Paris: Imp. de Lemercier, 1882) « Source gallica.bnf.fr / BnF ».

ด้วยเหตุนี้ นครไซ่ง่อนในฐานะกรณีศึกษาอย่างหนึ่งของการสร้างเมืองสมัยใหม่ ณ แดนตะวันออกไกลโดยชาวตะวันตกนั้น จึงสะท้อนให้เราได้เห็นว่า พัฒนาการของเมืองอาณานิคมมีลักษณะที่ลึกลับ ซับซ้อน และย้อนแย้งมากมายเพียงใด รวมถึงนัยสำคัญของพื้นที่ทางการทหารภายในเมืองศิวิไลซ์แห่งนี้ก็เป็นสิ่งที่ไม่ควรมองข้ามหากต้องการที่จะศึกษาเมืองของผู้พิชิตผิวขาวชาวฝรั่งเศส เพราะแม้ว่าพวกเขาจะวาดหวังถึงการมีอารยธรรมอันเลิศล้ำเพียงใด เครื่องมือที่พวกเขาใช้ธำรงอำนาจ ความฝัน และความมั่นคงของจิตใจในดินแดนอันห่างไกลนั้นก็ยังคงเป็นอาวุธยุทโธปกรณ์ ที่มีไว้ข่มขู่และเข่นฆ่าผู้ที่ขัดขวางภารกิจแห่งความเจริญของชนผิวขาวเหล่านี้ ในด้านหนึ่งของภารกิจสร้างความเจริญแก่ตะวันออกไกล ชาวฝรั่งเศสได้แบกความปรารถนาที่จะเปลี่ยนพื้นที่แห่งนั้นให้มีความเป็นตะวันตก มีความเป็นสมัยใหม่ และมีความสูงส่งทางจริยธรรม[39] กระนั้น วิถีแห่งความรุนแรงและการเข่นฆ่าก็เป็นอีกด้านหนึ่งของ

[39] Cooper, *France in Indochina*, 29, passim.

ภารกิจดังกล่าว โดยพร้อมกันนั้นก็บีบคั้นให้พวกเขาติดอยู่ในกรอบของความเป็นอนุรักษ์นิยมเชิงพื้นที่

ท้ายที่สุด ความย้อนแย้งที่แฝงอยู่ในวิธีคิดของเจ้าอาณานิคมก็ถูกสะท้อนออกมาผ่านการจัดการเมืองหลวงของพวกเขา กล่าวได้ว่า พร้อมกันกับหัวใจที่อ้างตนว่าบริสุทธิ์ดีงาม ซึ่งมุ่งมั่นที่จะเปลี่ยนทัศนียภาพให้สวยสง่าและยืนยาว ดวงตาของเจ้าอาณานิคมกลับแดงก่ำด้วยไอระอุจากไฟสงคราม พวกเขาสอดส่ายมองหาแต่เพียงพื้นที่ยุทธศาสตร์ การกำจัด และการทุบทำลายสิ่งที่เป็นอุปสรรคหรือวัตถุแห่งความล้าหลัง พร้อมทั้งพยายามอย่างยิ่งยวดที่จะเข้าควบคุมเป้าหมายด้วยอำนาจ ที่เด็ดขาดและรวดเร็ว เพื่อแก้ไขความยุ่งยากภายในระยะเวลาที่สั้นที่สุด ดังนั้น การสถาปนาเมืองในฝันของฝรั่งเศสเช่นนครไซ่ง่อนนั้นจึงมิอาจเรียกได้ว่าเป็นการแสดงความเหนือกว่าอย่างสมบูรณ์แบบของเจ้าอาณานิคม ในทางกลับกันความยากลำบากในการสถาปนานครตะวันออกไกลของพวกเขานั้นแสดงให้เห็นถึงปัญหาของระบอบอาณานิคมอันเว้าแหว่งและอิหลักอิเหลื่อ ทั้งในระดับความคิดนามธรรม และในระดับรูปธรรมที่ความคิดเหล่านั้นส่งผลต่อการก่อร่างสร้างเมืองขึ้นมา

แผนที่นครไซ่ง่อนฉบับ ค.ศ. 1898 ซึ่งจัดทำโดยแบร์โตส์ (Berteaux) อธิบดีกรมที่ดินและการทำแผนที่ โดยมี อา. โชเวต์ (A. Chauvet) เป็นผู้ช่วยนั้นก็เป็นหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า นครไซ่ง่อน การทหาร และสงครามยึดแดนเหนือเป็นสิ่งที่เกี่ยวพันกัน (ดูรูปภาพที่ 4) โดยแผนที่ดังกล่าวซึ่งจัดทำขึ้นหลังจากที่ตงแกงญ์ถูกฝรั่งเศสพิชิตไปแล้ว 14 ปี อีกทั้งยังได้มีการจัดตั้งสหภาพอาณานิคมอินโดจีนของฝรั่งเศส (l'Indochine française) ซึ่งครอบคลุมเขตอำนาจทั้ง 5 ของฝรั่งเศสในตะวันออกไกล ได้แก่ อาณานิคมโคชินจีน รัฐอารักขาอานนาม รัฐอารักขาตงแกงญ์ อาณานิคมลาว รัฐอารักขากัมพูชา ในภาวะที่อำนาจของฝรั่งเศสในอินโดจีนกำลังมั่นคงถึงขีดสุดเช่นนี้ คูน้ำที่เคยล้อมรอบค่ายทหารอาณานิคมมาตั้งแต่คริสต์ทศวรรษ 1860 ได้ถูกรัฐบาลอาณานิคมนำออกไปพร้อมกับยกเลิกเขตทหารรอบค่ายที่เคยเป็นดั่งรั้วหนาให้แก่ฐานทัพแห่งนี้ ทั้งนี้ ภาวะที่พื้นที่ทหารในฐานะโครงสร้างเมืองยุคจารีตที่ยังหลงเหลืออยู่เริ่มถูกรุกคืบด้วยพื้นที่ของภาคพลเรือนนั้นยังเห็นได้จากพื้นที่ทหารบริเวณที่ติดกับสวนสัตว์และพฤกษศาสตร์ซึ่งเคยเป็นคลังของกองทัพเรือ โดยพื้นที่ดังกล่าวได้ถูกปรับปรุงแล้วผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสวนสัตว์ฯ ในขณะเดียวกัน พื้นที่ 2 ส่วนของฝ่ายทหารที่ตั้งอยู่บริเวณใจกลางเมืองนั้น ก็ถูกเปลี่ยนสภาพจากฝ่ายการข่าวและสโมสรทหารมาเป็นพื้นที่สำหรับตั้งเครื่องสูบน้ำประจำเมืองและสำนักงานไปรษณีย์-โทรเลข

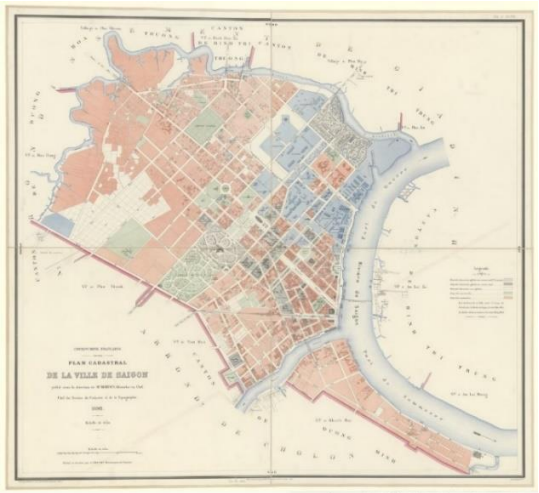

ภาพที่ 4 แผนที่นครไซ่ง่อนฉบับ ค.ศ. 1898, Bertaux and A. Chauvet, *Plan cadastral de la ville de Saïgon: Cochinchine française* (Paris: H. Barrère, 1900) « Source gallica.bnf.fr / BnF ».

ความถดถอยของศูนย์การทหารกลางนครไซ่ง่อนยังปรากฏอยู่แม้ในแผนที่นครไซ่ง่อนฉบับ ค.ศ. 1923 และแผนที่นครไซ่ง่อนฉบับ ค.ศ. 1942 โดยจากแผนที่นครไซ่ง่อน ค.ศ. 1923 ซึ่งจัดทำโดย กรมภูมิศาสตร์อินโดจีน-สำนักงานฮานอย (Service géographique de l'Indochine-Hanoï) นั้นปรากฏว่า ค่ายทหารรูปร่างคล้ายสี่เหลี่ยมจัตุรัส ยิ่งหดเล็กลง โดยพื้นที่ส่วนหนึ่งของกองทหารถูกตัดแบ่งให้เป็นโบสถ์ของนิกายโปรเตสแตนท์ ส่วนพื้นที่ของสนามตรวจพลนั้น ก็ถูกแปลงสภาพให้กลายเป็นศูนย์โทรเลขไร้สาย และกรมเศรษฐกิจอาณานิคม ยิ่งไปกว่านั้น หากพิจารณาถนนที่ตัดเข้ามายังเขตป้อมปราการ เราจะเห็นได้ว่า ไม่เพียงแต่ถนนจะถูกขยายมากขึ้นซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการลดลงของเขตป้อมปราการ แต่ชื่อถนนซึ่งครั้งหนึ่งเคยเรียกว่า ถนนหลวงเดอลาซิตาเดลล์ อันหมายถึงป้อมปราการนั้น ก็ได้ถูกเปลี่ยนชื่อฝรั่งเศส เช่น ถนนหลวงอัลแบร์ 1 (Boulevard Albert 1er) ด้วยความหลากหลายของสถานที่ในบริเวณ ผนวกกับการลดลงของพื้นที่ทางการทหาร และการลบเลือนความทรงจำผ่านการเปลี่ยนชื่อถนน ท้ายที่สุด หากไม่มีเหลี่ยมมุมแบบโวบองที่เหลืออยู่ส่วนเดียวบริเวณด้านตะวันออกของพื้นที่ ก็เป็นเรื่องยากอย่างยิ่งที่จะมองหาร่องรอยของป้อมหงสาและนครซาดิ่งญ์จากกายสัณฐานแบบตะวันตกของนครไซ่ง่อนในช่วงเวลานี้

ส่วนในแผนที่ฉบับ ค.ศ. 1942 นั้น อาคารสถานที่ในเขตป้อมปราการมีชะตากรรมที่ต้องถูกแบ่งซอยให้เป็นส่วนย่อยมากขึ้น โดยกรมเศรษฐกิจอาณานิคมถูกปรับโครงสร้างเป็นกรมเศรษฐกิจและเกษตรกรรม แล้วย้ายมาตั้งสำนักงานในพื้นที่ซึ่งเคยเป็นของโบสถ์โปรเตสแตนต์ ส่วนโบสถ์นั้นยังคงตั้งอยู่ที่เดิมไม่ได้ไปไหน เพียงแต่ลดพื้นที่ลงไปจากการตัดแบ่งโดย

หน่วยงานรัฐ ฝั่งพื้นที่ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นที่ตั้งของกรมเศรษฐกิจอาณานิคมก็ถูกตัดแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ กรมป่าไม้ (Service Forestier) กรมสัตวบาล (Service Vétérinaire) และพิพิธภัณฑ์เศรษฐกิจ (Musée Economique) ส่วนศูนย์โทรเลขไร้สาย ก็มีการเพิ่มศูนย์วิทยุในบริเวณที่ใกล้กัน

5. สรุป

ภายในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไซ่ง่อนฉบับของเหงียนั้น แม้เขาจะให้ภาพของเมืองดังกล่าวว่าเป็นดินแดนแห่งการค้า การติดต่อสื่อสาร ความหลากหลายที่สามารถอยู่ร่วมกันได้ กระนั้น เขาก็จนแก่ข้อเท็จจริงถึงความโกลาหลและความพ่ายแพ้ของมหานครการค้าในวันที่ 30 เมษายน 1975 เมื่อรถถังของฝ่ายเวียดนามเหนือทลายประตูทำเนียบรัฐบาลเวียดนามใต้ ณ นครไซ่ง่อนพร้อมทั้งประกาศยึดอำนาจอธิปไตยของสาธารณรัฐดังกล่าวอย่างเป็นทางการ ทั้งนี้ แม้เหงียจะอ้างว่า ความรุ่งเรืองทางการค้าของนครไซ่ง่อนต้องพ่ายแก่กองกำลังของฝ่ายสังคมนิยมนั้นเป็นเพราะชาวเวียดนามตอนใต้นั้นไม่เชี่ยวชาญการเมืองการทหารดังเช่นชาวเวียดนามตอนเหนือ[40] คำกล่าวของเขาก็ทำได้เพียงอธิบายความพ่ายแพ้ของนครไซ่ง่อนต่อกรุงฮานอย หากแต่ไม่อธิบายได้ว่า เหตุใดเมืองที่เขาอธิบายว่า ทั้งรุ่งเรืองและสงบศานติเช่นนี้จึงย่อยยับให้แก่ไฟสงครามที่ลุกโชนแผดเผามาตั้งแต่คริสต์ทศวรรษ 1960

บทความชิ้นนี้จึงต้องการชี้ให้เห็นว่า ภาวะสมัยใหม่ของนครไซ่ง่อนซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นห้วงยามสำคัญของเมืองแห่งนี้คือ ภาวะสมัยใหม่แบบสงคราม มิใช่ภาวะสมัยใหม่แบบเศรษฐกิจ โดยจะเห็นเงื่อนไขจำเพาะของภาวะสมัยใหม่ดังกล่าวได้จากการที่นครซาดิ่งญ์ (ไซ่ง่อน) เข้ามามีบทบาทในแผนการรุกราชสำนักเหวียนของฝรั่งเศสในฐานะแหล่งกบดานหลังจากที่กองเรือของฝรั่งเศสพ่ายศึกที่ด่าหนัง แม้ภายหลังฝรั่งเศสจะพยายามสถาปนานครไซ่ง่อนให้กลายเป็นเมืองแห่งการค้า แต่สุดท้ายแล้วนครไซ่ง่อนเองก็ยังคงรักษาโครงสร้างของเมืองสงครามที่มีมาแต่สมัยจารีตไว้จนกว่าอำนาจของฝรั่งเศสเหนืออินโดจีนจะมีเสถียรภาพหลังพิชิตตังเกี๋ยได้ในช่วงกลางคริสต์ทศวรรษ 1880 จากนั้น เมืองดังกล่าวจึงค่อย ๆ คลายตัวจนมีรูปโฉมคล้ายจะเป็นเมืองการค้า โดยพัฒนาการรูปแบบดังกล่าวจะสังเกตได้จากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวพันกับนครไซ่ง่อนและฝรั่งเศสร่วมกับสิ่งก่อสร้างภายในนครไซ่ง่อน โดยเฉพาะศูนย์กลางเมืองแห่งเก่า เช่น ปราการหงสาหรือกรมทหารราบอาณานิคมที่ 11 ทั้งนี้ พัฒนาการดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การสถาปนาเมืองสมัยใหม่ของฝรั่งเศสนั้นมิได้เป็นดั่งใจไปดั่งแผนอย่างราบรื่น หากแต่ต้องประสบกับความทุลักทุเลด้วยเงื่อนไขจำเพาะที่สืบรากมาตั้งแต่สมัยจารีตและมิอาจ

[40] Nghia, *Saigon*, 97, 257-258.

ถูกเปลี่ยนแปลงได้ทันทีดั่งใจรัฐบาลอาณานิคม ด้วยลักษณะเช่นนี้ นครไซ่ง่อนใต้ภาวะสมัยใหม่สมัยอาณานิคมจึงมิได้เป็นพื้นที่เมืองที่เชื่องซื่อต่อผู้ปกครองต่างด้าวแต่อย่างใด

ข้อเสนอข้างต้นนี้เองที่ในขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นว่า การพิจารณาประวัติศาสตร์ “นคร” ไซ่ง่อนของเหงียนนั้นมีช่องโหว่ เพราะการที่เขาเพียงบรรยายว่านครไซ่ง่อนในสมัยฝรั่งเศสนั้นมีอะไรบ้าง โดยไม่ได้ฉุกคิดถึงชุดความหมายที่ถูกฝังไว้ในอาคารสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในเมือง ณ ห้วงขณะดังกล่าวนั้น ทำให้เขาตกลงไปสู่คำอธิบายของฝรั่งเศสที่มุ่งหมายให้เมืองดังกล่าวเป็นเมืองแห่งความเจริญและการค้าที่ในด้านหนึ่งย่อมหมายถึงการที่เมืองดังกล่าวเชื่องซื่ออย่างยิ่งต่อผู้ปกครอง กล่าวอีกแง่หนึ่ง เหงียได้ปล่อยให้ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไซ่ง่อนของตนตกลงไปอยู่ในชุดคำอธิบายของกลุ่มคนที่เขาจงเกลียดจงชังเช่นปัญญาชนคอมมิวนิสต์ที่กำลังมองหาวิถีเศรษฐกิจแบบตลาดในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1980[41] โดยหากเขาแหวกกรอบคิดว่าด้วยนครไซ่ง่อนในฐานะเมืองเศรษฐกิจและมองหาความหมายที่แฝงอยู่เบื้องหลังการเติบโตของค่ายทหารขนาดใหญ่กลางเมืองและการจัดวางพื้นที่ทางการทหาร ณ ริมฝั่งแม่น้ำไซ่ง่อน เขาก็จะเห็นว่า คำอธิบายว่าด้วยภาวะสมัยใหม่ของนครไซ่ง่อนแบบเมืองเศรษฐกิจนั้นก็อาจค้านต่ออาคารสถานที่ที่วางตัวเรียงรายในเมือง ค้านต่อเหตุการณ์ที่เป็นจุดกำเนิดของนครไซ่ง่อนสมัยใหม่คือการถอยทัพมากบดานของฝรั่งเศสที่เมืองดังกล่าว หรือแม้แต่ค้านต่อพัฒนาการของพื้นที่นครไซ่ง่อนตั้งแต่ปลายคริสต์สหัสวรรษที่ 1 เสียด้วยซ้ำ

ส่วนการมองหาลักษณะเชิงนามธรรมของพื้นที่เวียดนามใต้ในแบบเทย์เลอร์นั้น แม้วิธีของเขาจะช่วยแง้มให้เห็นถึงความหลากหลายของความหมายที่แฝงอยู่เบื้องหลังพื้นที่ดังกล่าว กระนั้น ผู้ที่ประยุกต์ระเบียบวิธีดังกล่าวกับการศึกษาเมืองอาจต้องตระหนักว่าเทย์เลอร์นั้นมิได้ศึกษา “พื้นที่” เป็นการเฉพาะ หากแต่ศึกษาภาวะสมัยใหม่แบบอื่นภายในประวัติศาสตร์กระแสรองของเวียดนาม โดยมีพื้นที่ชุมชนชายขอบหมู่บ้านหวิงญ์กีมเป็นกรณีศึกษา ด้วยเหตุนี้ พื้นที่จึงมิได้เป็นเป้าหมายหลักในการศึกษาของเขา *Fragments of the Present* จึงไม่เพียงละมหานครดังกล่าวไว้ หากแต่ยังละองค์ประกอบสำคัญในการสร้างพื้นที่คือ สิ่งก่อสร้างภายในพื้นที่และการจัดวางตำแหน่งของสิ่งเหล่านี้แล้วมุ่งเน้นไปที่ประสบการณ์ชีวิตของผู้คนเป็นหลัก ดังนั้น แม้งานวิชาการชิ้นนี้ของเทเลอร์จะแสดงให้เห็นว่า คำอธิบายพื้นที่ภาคใต้ของเวียดนามว่าเป็นพื้นที่แห่งการค้าแต่เพียงอย่างเดียวนั้นเป็นคำอธิบายที่มีปัญหาอันเกิดจากการเหมารวมโดยรัฐและปัญญาชนพรรคฯ พร้อมทั้งเผยให้เห็นคำอธิบายพื้นที่เวียดนามใต้ในแบบอื่นๆ แต่บทความชิ้นนี้ได้แย้งว่าหากงานวิจัยชิ้นต่อ ๆ ไปต้องการจะรื้อสร้างของคำอธิบายชุดเดิมที่สลักไว้เหนือพื้นที่เมืองใดเมืองหนึ่ง อาทิ นครไซ่ง่อน ลำพังประสบการณ์เฉพาะตัวของผู้คนในพื้นที่ดังกล่าวแล้วอาจจะไม่เพียงพอในการนั้น

[41] Nghia, *Saigon*, 193, 257-258; Taylor, *Fragments of the Present*, 76-118.

รายการอ้างอิง

ชัยวัฒน์ ปะสุนะ. “มะละแหม่ง: เมืองท่าการค้าและศูนย์กลางการปกครองอาณานิคมของอังกฤษในพม่า ระหว่าง ค.ศ. 1826-1852.” *วารสารวิชาการโรงเรียนนายเรือด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศึกษาศาสตร์* 9, ฉ.1 (มกราคม-ธันวาคม 2565): 39-54.

ชัยวัฒน์ ปะสุนะ. “ย่างกุ้ง: เมืองท่าการค้าและศูนย์กลางการปกครองอาณานิคมของอังกฤษในพม่า ระหว่าง ค.ศ. 1852-1948.” *วารสารศิลปศาสตร์ มทร.ธัญบุรี* 3, ฉ.2 (มกราคม-ธันวาคม 2565): 1-15.

ชัยวัฒน์ ปะสุนะ. “สิงคโปร์เมืองแห่งการค้า เมืองท่าแรงงาน: การศึกษาว่าด้วยแรงงานและการค้าของเจ้าอาณานิคมอังกฤษระหว่างคริสต์ศตวรรษที่19-20.” *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา* 29, ฉ.3 (กันยายน-ธันวาคม 2564): 183-212.

นฤมล กล้าทุกวัน. “บาเกียว สุนทรียะเมือง และสำนึกอาณานิคมในฟิลิปปินส์.” *วารสารประวัติศาสตร์ ธรรมศาสตร์* 9, ฉ.1 (มกราคม-มิถุนายน 2565): 31-62.

มิตต ทรัพย์ผุด, สรพจน์ เสวนคุณากร, และ สุทธิพงศ์ เพิ่มพูน. “การกลายเป็นสังคมเมืองสมัยใหม่ของฮานอย เมืองอาณานิคมฝรั่งเศส ค.ศ. 1897-1907.” *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี* 13, ฉ.1 (มกราคม-มิถุนายน 2560): 99-134.

สุเจน กรรพฤทธิ์. *รุกตะวันออก: ความสัมพันธ์ “สยาม-เวียดนาม” ก่อนอานามสยามยุทธ*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2562.

สุด จอนเจิดสิน. *ประวัติศาสตร์เวียดนามตั้งแต่สมัยอาณานิคมฝรั่งเศสถึงปัจจุบัน*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

“11e Régiment d’Infanterie Coloniale.” Mémorial national des marins morts pour la France. Accessed February 10, 2023. http://www.memorial-poiresurvie.fr/Regiments/Insignes/11erima.pdf.

Barrelon, Pierre, Brossard de Corbigny, Charles Lemire, and Gaston Cahen. *Cities of Nineteenth Century Colonial Vietnam: Hanoi, Saigon, Hue and Champa Ruins.* Translated by E. J. Walter. Bangkok: White Lotus Press, 1999.

Bertaux and A. Chauvet. *Plan cadastral de la ville de Saïgon: Cochinchine française*. Paris: H. Barrère, 1900. « Source gallica.bnf.fr / BnF ».

Boilloux. *Plan cadastral de la ville de Saigon*. Paris: Imp. de Lemercier, 1882. «Source gallica.bnf.fr / BnF».

Briggs, Lawrence Palmer. “The Ancient Khmer Empire.” *Transactions of the American Philosophical Society* 41, no. 1 (1951): 1-295.

Buttinger, Joseph, Gerald C. Hickey, Milton Edgeworth Osborne, William J. Duiker, Neil L. Jamieson, William S. Turley, and the Editors of Encyclopaedia Britannica “Vietnam.” Britannica. Accessed October 22, 2020. https://www.britannica.com/place/Vietnam.

Canh, Nguyen Thi and Nguyen Quoc Tuan. “Ho Chi Minh City Economy in Relation to the Vietnamese Economy and Factors Affecting Ho Chi Minh City Economic Growth.” *Science and Technology Development Journal* 17, Q 3 (2014): 26-44.

Cherry, Haydon. *Down and Out in Saigon: Stories of the Poor in a Colonial City*. New Haven: Yale University Press, 2019.

Choi Byong Wook. *Southern Vietnam under the Reign of Minh Mang (1820-1841)*. Ithaca, New York: Cornell Southeast Asia Program Publications, 2004.

Công Bình, Nguyễn. “*Một Số Đặc điểm Xuất phát Của Miền Nam Đi Lên Chủ nghĩa Xã Hội*”. In *Miền Nam Trong Sự Nghiệp Đổi Mới*, edited by Nguyễn Quang Vinh, Phan Xuân Biên, and Trần Du, 21-34. Tp. Hồ Chí Minh: Nhà Xuất bản Khoa học Xã hội, 1990.

Cooper, Nicola. *France in Indochina: Colonial Encounters*. Oxford: Berg, 2001.

Cotter, Michael G. “Towards a Social History of the Vietnamese Southward Movement”. *Journal of Southeast Asian History* 9, no. 1 (March 1968): 12-24.

Croisy, S. *Plan du port de Candiu situé à la côte de Tsiompa*. nd. «Source gallica.bnf.fr / BnF».

Dagenais, Michèle and Pierre-Yves Saunier. “Tales of Periphery: An Outline Survey of Municipal Employees and Services in the Nineteenth and Twentieh Centuries.” In *Municipal Services and Employees in the Modern City: New Historic Approaches*, edited by Michèle Dagenais and Pierre-Yves Saunier, 1-30. Hampshire and Burlingtion: Ashgate, 2003.

Dayot, Jean-Marie. *Plan de la ville de Saigon fortifiée en 1790 par le Colonel Victor Olivier: réduit au grand plan levé par ordre du Roi en 1795*. Paris: Service hydrographique de la Marine, 1799. « Source gallica.bnf.fr / BnF ».

De Meulder, Bruno, K. Shannon, and Vũ Thị Khánh Linh “HCMC: Mirroring the City Center, Inversing Contemporary Logics.” *ZARCH* 15 (2020): 14-35.

Đình Đầu, Nguyễn. “Địa Danh Gia Định”. In *Sài Gòn Xưa & Nay.* TP. Hồ Chí Minh: Nhà xuất bản Trẻ, 2007.

Đình Đầu, Nguyễn. “Lược sử Thành phố Sài Gòn từ Thế kỷ XVII đến khi Pháp Xâm chiếm (1859).” In *Địa chí Văn hóa Thánh phố Hồ Chí Minh Tập I: Lịch sử*, edited by Trần Văn Giàu and Trần Bạch Đằng. Tp. Hồ Chí Minh: Nhà Xuất bản Tổng hợp, 2018.

Đình Tư, Nguyễn. *Gia Định-Sài Gòn-Thành phố Hồ Chí Minh: dặm dài lịch sử (1698-2020) Tập, 1698-1945.* Tp. Hồ Chí Minh: Nhà Xuất bản Tổng hợp, 2002.

Hack, Karl and Tobias Rettig. “Demography and domination in Southeast Asia.” In *Colonial Armies in Southeast Asia*, edited by Karl Hack and Tobias Rettig, 36-67. London and New York: Routledge, 2014.

Hall, Stuart, ed. *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage Publications in association with the Open University, 1997.

Héraud, G., and F. Vidalin. *Ville et port de Saigon.* Paris: Imp. de Lemercier, 1864. «Source gallica.bnf.fr / BnF».

Hồng Sển, Vương. *Sài Gòn Năm Xưa.* Tp. Hồ Chí Minh: Nhà Xuất bản Tổng hợp, 2004.

Huỳnh-Minh. *Gia-Định Xưa và Nay*. Sài Gòn: Loại Sách Sưu Khảo, 1973.

Josset, Eugene. *A Travers nos colonies: livre de lectures sur l’histoire, la géographie, les sciences et la morale (Cours moyen et supérieur)*. Paris: Armand Colin, 1901 «Source gallica.bnf.fr / BnF».

Khắc Viện, Nguyễn. “From One Delta to Another.” In *Southern Vietnam 1975-1985*, edited by Nguyễn Khắc Viện, 279-325. Hanoi: Foreign Languages Publishing House, 1977.

Khắc Viện, Nguyễn. “The Mekong Delta: Socio-Historical Survey”. In *Southern Vietnam 1975–1985*, edited by Nguyễn Khắc Viện, 338-361. Hanoi: Foreign Languages Publishing House, 1983.

Leducq, Divya and Helga-Jane Scarwel. “The New Hanoi: Opportunities and Challenges for Future Urban Development.” *Cities* 72 (February 2018): 70-81.

Li Tana. “Rice trade in the Mekong Delta and its Implications during the 18th and 19th Centuries.” In *Thailand and her neighbors (II): Laos, Vietnam and Cambodia*, edited by Thanet Arpornsuwan. Bangkok: Thammasat University Press, 1994.

Li Tana. *Nguyễn Cochinchina: Southern Vietnam in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. Ithaca, New York: Southeast Asia Program Publications, Southeast Asia Program, Cornell University, 1998.

Lứa, Huỳnh. “Công cuộc Khai phá Vùng Đồng Nai-Gia Định trong Thế kỷ 17-18.” In *Một số Vấn đề Khoa học Xã hội về Đồng bằng song Cửu Long*, edited by Nguyễn Khánh Toan and Ủy ban Khoa học Xã hội Việt Nam, 85-94. Hanoi: Viện Khoa học Xã hội, 1982.

Minh-Ngoc, Nguyen. “GDP contribution Vietnam 2021, by province.” Statista. Accessed February 1, 2023. https://www.statista.com/statistics/1326834/vietnam-gdp-contribution-by-province/.

Mitchell, Timothy. *Colonising Egypt.* Berkeley: University of California Press, 1991.

Mrázek, Rudolf. *Engineers of Happy Land: Technology and Nationalism in a Colony*. Oxford: Princeton University Press, 2002.

Nghia M. Vo. *Saigon: A History*. Jefferson: McFarland & Company, 2011.

Peycam, Philippe M. F. *The Birth of Vietnamese Political Journalism: Saigon, 1916-1930*. New York: Columbia University Press, 2012.

Plan de la ville de Saigon (Cochinchine). Paris: Challamel ainé, 1878 «Source gallica.bnf.fr / BnF».

Plan de Saïgon. Hanoi: Service géographique de l’Indochine, 1942 «Source gallica.bnf.fr / BnF».

Plan de Saïgon-Cholon. Hanoi: Service géographique de l’Indochine, 1923 «Source gallica.bnf.fr / BnF».

Raybaud, Louis. *Voyage autour du monde: Tome 1*. Paris: Furne, 1853. «Source gallica.bnf.fr / BnF».

Ringmar, Erik. *The Mechanics of Modernity in Europe and East Asia: The Institutional Origins of Social Change and Stagnation*. Oxfordshire: Routledge, 2005.

“Saigon.” *Le Courrier du Gard: journal politique, administratif et judiciaire*, (21 June 1860): 3 « Source gallica.bnf.fr / BnF ».

Sơn Nam. *Cá tính Miền Nam*. Tp. Hồ Chí Minh: Nhà Xuất bản Văn hòa, 1992.

Taylor, Philip. *Fragments of the Present: Searching for Modernity in Vietnam’s South.* Honolulu: University of Hawai’I Press, 2001.

"The World Bank in Vietnam." The World Bank. Accessed March 10, 2023. https://www.worldbank.org/en/ country/vietnam/overview.

Thomazi, August. *La conquête de l'Indochine*. Paris: Payot, 1934 «Source gallica.bnf.fr / BnF».

Tùng Hiếu, Lý. *Ngôn ngữ-Văn hoá Vùng đất Sài Gòn và Nam Bộ*. Tp. Hồ Chí Minh: Nhà Xuất bản Tổng hợp, 2012.

Văn Giàu, Trần. "Mấy Đặc tính của Nông dân Đồng bằng Sông Cửu Long-Đồng Nai." In *Một số Vấn Đề Khoa Học Xã Hội về Đồng bằng Sông Cửu Long*, edited by Nguyễn Khánh. Hanoi: Viện Khoa học Xã hội, 1982.

Vickers, Adrian. *Bali: A Paradise Created.* 2nd ed. Tokyo: Tuttle Publishing, 2012.

"Vue à vol d'oiseau du panorama des casernes." Humazur. Accessed February 10, 2023. https://humazur.univ-cotedazur.fr/omeka-s-dev/s/Humazur/item/14563#?cv=&c=&m=&s=&xywh= 257%2C-173%2C4768%2C3200.

Wolters, Oliver W. *Early Indonesian Commerce: A Study of the Origin of Srivijaya*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1967.

Wolters, Oliver W. *The Fall of Srivijaya in Malay History*. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1970.

Zinoman, Peter. *The Colonial Bastille: A History of Imprisonment in Vietnam, 1862-1940*. Berkeley: University of California Press, 2001.